

Vallás-e az unitárizmus vagy világnézet?

Az unitárizmus sohasem volt dédelgetett gyermeke a kereszténységnek. Életindulását a reformáció másod virágzásának tekintették, jézusi, szelid szellemét és türelmességét gyöngeségnek magyarázták. Fejlődésében, mód és alkalom szerint szívesen meggátolták. A keresztény család Benijáminója gyakran érezte, hogy a történelem tekintete könnyörtelen szigorral méri fel léptei nyomát s feje fölött nem pajzsot, hanem kardot villogtat. Ez a sors, amit joggal nevezhetünk mostohának, azonban belső erőinek maradéktalan összegyűjtésére s küzdelmének fokozottabb megvívására sarkalta az unitárizmust. Arra kényszerítette, hogy védelmi vonalait belülről építse ki a *minőség és öntudatosság* alappillérein. Van valami régi várszerűség az életében, nem az elszigetelődés vagy befalazottság, hanem a szűk küzdőtér, igaz hősiesség és helyzeti magasság tekintetében. Minden kis igazságért százszor kellett megküzdenie, százszoros túlerővel szemben, de a lelki emelkedettség várfokáról. És azzal a messzelátó tekintettel, amivel a vár védője a közelharc színterein túl rendelkezik. Az unitárizmusnak be kellett bizonyítania, hogy kései megjelenése a keresztény világban nem a másod virágzásnak a jele, hanem annak a lelki érettségnek, mely évszázados, sőt évezredek vajúdásnak az eredménye. S ez az érettség a Kárpátok alatt akkor jelentkezett, amikor az ősz magyar hit megszabadulva a reáaggatott, sőt rákényszerített külső sallangtól s az ezzel járó sok gátló, nyomasztó érzéstől, megfürödve az Evangélium tiszta szellemében, önmagára talált és meggyógyult. Amikor ősi, pogány „egy-isten“-hite, a történelem izzó kohójában megtisztult jézusi isten-fogalomban, az „Atyaság“-ban oldódott fel. Oh, hogy örült, újjongott, ez a nép, amikor Dávid Ferenc, kiáltó szava elveszettnek-hitt önmagához vezette, önmagára ébresztette, s amikor az Evangélium hamisítatlan igazságában önmaga igazságát látta meg-

nyilatkozni. Önfelédtt mámorban csatlakozott az Egy-isten-vallókhoz, mint a börtönből szabadult a diadalmenethez. Fejedelem és szolga, világi és egyházi, férfi és nő mind érezte, hogy egy űs, nagy titok nyilvánvalóvá lett, egy titok, melyet idáig az erdő dalosai, a mezők pompázó virágai, a hófedte csúcsok és mélybezárt völgyek őriztek, de most kikiáltottak s ez nem egyéb mint, *hogy Isten magyar meglátásban lett gondviselője ennek a népnek*. Lélektanilag aligha magyarázható másképpen az unitárizmus villámgyors elterjedése Erdélyben. Hiszen a nép lelkétől távol-álló idegen eszme még egy vajúdo és minden újszerűséget kritika nélkül elfogadó világban sem érhetne volna el ezt az átütő sikert. (Gondoljunk csak a pogány magyarok megtérésére és István király kemény harcaira!) De a nép valahol a lelke mélyén primitíven és kimunkálatlanul évszázadokon át melengette ezt a hitet, sokat álmodhatott róla s küzködhetett érte s most, amikor jézusi melegségében és jézusi tartalommal csillant fel előtte, ősi önmagát ismerte fel benne; *az örök magyarban a tisztán látó, Egy-istent-kereső evangéliumi embert*.

Boldog, derűs világába azonban gyakran belesűjtött a történelem vas ökle. Összetörte szép elképzeléseit, leapasztotta küzdő híveinek számát, de a tiszta istenhitet már meg nem semmisíthette. A hit megtalálta a maga várát, azt a tenyérnyi földet és azt a maroknyi népet, ahol tépetten, de meg nem törten fennmaradhatott. Napjainkban új sorsfordulóba kerültünk, új és nézettünk szerint minden eddigit felülmúló, nagy feladatokkal. Elő kell tehát készülnünk. Az előkészület bizonyos számvetéssel jár. A mi számvetésünkben, erőnk és elképzeléseink mellett, a múlt őszinte felmérése szerepel a legnagyobb és legsúlyosabb téttel. Hiszen innen tudjuk meg pontosan, hogy hol voltunk erősek vagy gyöngék, hívók vagy közömbösek, méltók, vagy méltatlanok az unitárius nevezetre. Annyit már előljáróban megállapíthattunk, hogy múltunk, egy-két kezdeti boldog pillanattól eltekintve, küzdelemben merült ki. Külső erőkképp roppant súllyal nehezettek ránk s a vádak és megbélyegzések garmadával ömlöttek felénk. Nem-keresztényeknek, Krisztus-tagadóknak csúfoltak és szívesen eltanácsoltak volna erről a földtekéről. A külső nyomás, amint ez legtöbbször történni szokott, bizonyos mértékig megacélosított, sőt vérkeringést hozott az egyházi s vallásos életbe. De ahogy a nyomás, a felvilágosodás korával enyhült az első fellélegzést nem a pezsdülő élet, hanem a magabizó nyugodtság, sőt bizonyos mértékig a közömbösség váltotta

fel. A vihar oszlóban volt s az Isten derűs világosságára váró lelkék nemcsak elfeküdtek, hanem el is puhultak a nap alatt. „Jó nekünk itt lennünk“, hajtogatták boldogan, de arra, hogy e szabad légkört és derűs világosságot mások számára is vonzóvá és elérhetővé tegyék, nem sokan gondoltak. Felcsillant bennük az a reménység, hogy az unitárizmus a *jövő vallása* s így sorsát az időre bízták. Mintha a holnap nem a mának lenne a következménye, mintha magvetés nélkül is teremnének ringó búzakalászok s az idő gazdagon pótolna csupán reményteljes felfedezésekért? Igaz ugyan, hogy a *jövő vallása* azt is jelentheti, hogy az *unitárizmusnak van jövője*, vagyis olyan kiaknázatlan értékekkel bír, melyeknek feltárásához gazdagabb tudás, mélyebb magyarság, több emberség szükséges. De e nagy horderejű és biztató jelenség egyben veszélyes következményekkel járhat. Azzal t. i., hogy az unitárizmust, amely minden rezdülésében az élet vallása, túlságosan elvonatkoztatja az élettől. Helyesebben, távoli jövők köd-fellegébe rajzolja, mint a csodaszarvas alakját, vagy mint Jehova-istenét, kit népe szakadatlanul követ, de soha el nem ér. Az örök eszménység ápolása minden vallásnak őszinte hivatása s így az unitárizmusé is, de a hétköznapiakat, a „mák“ súlyos kérdésekkel telt világát is magához kell, hogy ölelje. Mert a „holnap vallása“ csak így lesz a *ma* éltető kenyere és ízesítő sója. Csak így lesz az a fény, mely a mélységből tör a csúcsok felé, bevilágítván a küzdő és fejlődő élet útját.

Ez azonban csak egy tünete a múlt és jelen századi unitárius közömbösségnek. Elszomorítóbb az a jelenség, amely különösen az intelligens réteg vallásos magatartásában jelentkezik s mely egyik sajátos formájában a *reverzálisok* sorozatos, ránk nézve mérhetetlen kárt jelentő valóságához vezet. A statisztika és az élettapasztalat e téren megdöbbentő képet mutat és súlyosan vádol. Mert hiszen van valami tragédia abban, hogy az a vallás, amely természetsszerűleg a művelt réteghez szól, éppen itt veszít a megtartó erejéből. Érthető és méltánylandó, hogyha valaki élettársával szemben nem alkalmazza a lelki kényszer eszközeit, ha meghagyja hitében, hiszen a jó katolikusból, vagy jó reformátusból ritkán, vagy sohasem lesz öntudatos, jó unitárius, csupán ha spontán megnyilatkozó lelki indításból, vagy lelki szomjúságból csatlakozik hozzánk, de hogy gyermekének számára ne biztosítsa a lelki szabadság tiszta örömét és boldogságát, ez megmagyarázhatatlan. Ez

súlyos kötelesség-mulasztás, sőt bűnös elárulása mindannak, amit Jézus a *tökéletesség* fogalmában sűrített össze s életcéllul tűzött az ember elé. Minden ilyen eljárást megbélyegez, az a boldog vallomás, mely a hozzánk-tért emberek lelki tusáit megkoronázó nyugalomból és ragaszkodásból árad felénk. Ne sajnáljuk az időt és kérdezzük meg tőlük, hogy mit jelent unitáriusnak lenni? Mi az ára és mi a nyeresége az unitáriussá levésnek s akkor felmérhetjük és megítélhetjük a lelket elvetelő cselekedeteket.

A fenti tünetekhez még jó néhányat sorozhatránk, de izelítőül tán ennyi is elég. A tünetek különben sem adják meg a bajok és nehézségek pontos diagnózisát. Kutatásainkban mélyebben fekvő okokat kell keresnünk, hiszen maguk a tünetek is idevezetnek. S ha elértük a bajok külféjét, talán segíthetünk valamin, esetleg kiúthoz jutunk. Felvetődik tehát a kérdés: mi az ő oka a vallásos közönynek, nemtörődömségnek? S mi az oka, hogy ez a közöny, tisztelet a kevés kivételnek, és annak adassék minden tisztelet, épen a művelt rétegben nyilatkozik meg a legszembetűnőbben? Nézetünk szerint nem lehet más, mint az a tény, hogy a *vallás* a dolgok természetéből kifolyólag pont ennél a rétegnél *világnézetté vértelenedett*. A világnézet a vallás trónjára kapaszkodott, de nem tudott vallássá lenni, vallássá szentelődni. S ez természetes is, mert jóllehet szoros kapcsolat áll fenn közöttük, élesen különböznek egymástól. S ez esetben a vallás előnyére billen a mérleg. Távolról sem célunk a világnézet értékét csökkenteni, vagy elvitatni, hiszen egy kiforrott világnézethez gyakran egy egész életrekiható hősie küzdelem szükséges. Sőt azt is ismerjük, hogy jól megalapozott világnézet nélkül ingadozó nádszál az ember, de a világnézet önmagában egy befejezetlen valami. Egy világkép, amely természetszerűleg lehet tiszta, vidám, derűs, sötét, ködös vagy szomorú aszerint, amint az egyén viszonya a világhoz igazodik, vagy a világ az egyén lelkében visszatükröződik. *A világkép önmagában nem életterv és nem életcél*. A színeiből még hiányzik a melegség s a lét ellentétes pólusait egybehangoló, harmónikus erő. Hiányzik belőle a teljes kifejezés, lendület és hatalom. A világnézet; fa virág nélkül, madár szárny nélkül, a hang dallam nélkül. A kifejező erőt, szín-melegséget, lendületet és a hatalmat a vallástól kapja. *A világnézet nem felel a lét nagy kérdéseire*, hogy miért vagyunk, honnan jöttünk és hová megyünk, csak a vallás nyugtat meg, amikor a lét titokzatos mélységeiből kibontakozik az örök

kérdés: „Micsoda az ember, hogy megemlékezel róla és az embernek fia, hogy gondod van reá?” (Zsolt. VIII. 5.) A teremtő folyamat is a vallástól kapja a lendületet. „A tudomány és művészet az örök gondolatától melegszik.” Az eszmeáramlatok, vagy megmozdulások a vallástól kapnak tüzet, a vértanúk erőt, a szentek tisztaságot. Világot és lelket teremteni, mondja az egyik nagy gondolkozó, csak hitben lehet, hitben, mely lángoló lelkesedésre ragad.

Mindebből tisztán látszik, hogy mit veszített az unitárizmus, mikor eselenként, világnézetté vértelenedett és mit kell visszanyernie, hogy a megnagyobbodott hazában figyelő és várakozó tekintetek között hangsúlyozottabb hivatását betölthesse. Egy világkép kialakításához leginkább, sőt kizárólagosan a szellem intellektuális ereje, az ész munkája szükséges, a vallásnál már a szív is nagy szerepet játszik. A dolgok természetéből önként adódik, hogy az ész túlsúlyba jutása a józan észszerűségen felül, a vallást szárazzá és hideggé teszi. Világnézetté változtatja át. A XIX. század embere, ki leborult az ész nagysága és mindenhatósága előtt, hódolatát nemcsak a tudomány terén, hol hite szerint quantitative minden nagyobb kérdést megoldott, hanem a vallás mezején is gyakorolta. S e gyakorlatnak a haladó szellemű unitárizmus is áldozatává lett. Volt abban valami korszerű színezet, kényelemszeretet és szellemi fölény, ha hitét képletekben is le tudta vezetni. Igen ám, de ez a nagyképű, laboratoriumi hit legtöbbször csődöt mondott az életben. Ezt úgy ő, mint mi, az utódok keservesen tapasztaltuk.

Első és legfontosabb kötelességünk tehát, hogy egyensúlyi helyzetet teremtsünk az ész és szív között, hogy a Biblia szavaival élve „bölcs szívhez jussunk”. Ez által az unitárizmusnak visszaadjuk eredeti rendeltetését; *a tiszta Evangélium felé vezető aranyközéputi hivatását, hogy dogmákba falazott hitestelmék kazamatáiba az ész hatalmával sugározzon világosságot, a szekták, komor, ködös ingoványába pedig a szív melegségével vigyen életvidámságot, hogy toborozzon, azok közül, akik nem tudták a gondolat kényszerzubbonyát továbbra is viselni s látszólagos, de boldogtalanul vergődő hitetlenségbe estek, vagy beteges tévelygéseknek lettek áldozatai.* Hogy az unitárizmus föntarthassa azt a „kultur protestáns szintet”, mely a tudomány sokszínű, haladó világából és a hit termékenyítő, Istenhez emelő erejéből keletkezik.

Prohászka püspöknek „A diadalmas világnézet” című köny-

vében van egy igen érdekes megjegyzése, mely felette megszívlelendő. Szerinte, „Az áriai népfajok örökölték az észnek és a szívnek azt a szerencsés egyensúlyát, melynél fogva sem az ész nem nyomja el a szívet, sem a szív nem burjánzik az ész rovására.” Vagyis közülünk teljesedik ki az az egyetemes ember, ki egyszerre lehet tudós, hívő és művész. Vallásos megfogalmazásban az unitárizmus is erre törekszik, merthiszen emelkedett, tiszta vallásosság el sem képzelhető az ismeret és érzés összehatása nélkül. Szerintünk a vallás nem vak érzés, sem pusztá ismeret. Külön-külön egyik sem vezethet Istenhez. Az állat érez, de nem tud vallásos lenni, mert nincs hatalmában az ismeret. Az Isten és ember szeretete tudást is foglal magában. Azt mondhatnók, hogy a legemelkedettebb és legerősebb hit, valamint a legmélyebb bizalom és szeretet a legteljesebb tudással karöltve jár. „*Tudom kinek hittem,*“ a vallás klasszikus, örök nyelve. Ez a kiegyensúlyozottság adja meg az unitárizmusnak a felekezeti fölöttiséget és fölényét. De csak úgy, ha vallás marad és nem világnézet. Viszont jogosan elvárja híveitől, hogy ne csak megismerjék, hanem törődjenek a sorsával, szeresék. Az ész nem harcol és nem bizonyít ott, ahol a szív néma. Egy eszmény csak úgy lesz életcél, ha megismerem s azt vallásommá emelve úgy szeretem és úgy követem, hogy saját meleg véremmel és életemmel táplálom.

Ezt a pelikánsorsot a vallásom tőlem, mint intelligens és öntudatos unitáriustól nem csak elvárja, hanem egyenesen megköveteli. Ugyanakkor hivatásának páratlan betöltésében búsán visszafizeti. Az unitárizmus egyedülálló hivatásáról szeretnék egy pár szót ejteni, hogy megállapításom valóságként hasson. Egy amerikai gondolkozó a vallás hivatásáról értekezvén a következő kijelentést tette. „*A vallás minden idők legnagyobb erő-tartaléka, de kétértelmű hatással.*“ Vagyis mélységéből egykép törnek fel a lendítő, szikrázó gondolatok és a sáppadt, kerékkötő, babonás eszmék. Egyformán gyógyít és elhervaszt, fölemel és sárban felejt. S ez a kétértelmű hatás onnan származik, hogy a vallás nem tudta vagy nem akarta megoldani a *hagyomány* és a *haladás* közti éles ellentétet. Vagy túlságosan megcsontosodott s akkor könyörtelen vétőt kiáltott oda minden moccanásnak, vagy szeretlen rajongásban élte ki torzult önmagát.

Az unitárizmus, úgy érzem, kivételt képez ez általános megállapítás alól, mert a legnemesebb konzervatizmust a leglendüle-

tesebb haladással kötötte össze és a legszerencsésebben. Konzervatívizmusában a keresztény felekezetek között a legősibb alaphoz, a jézusi eszmékhez tért vissza s ezt nemcsak hódoló tiszteletben részesítette, hanem vére hullásával védte. Az örök fundamentumot, melyet a mester vetett, unitárius mártírok vére mosta tisztára. Ezt jelentette és jelenti számára a múlt szeretete és megbecsülése. Mint magyar vallás színtén az ős fundamentumot kereste, hogy felépíthesse az Isten magyar templomát. S ezért minden poklon keresztül vállalta a sorsát. A haladástól viszont sohasem félt. Próféta lelkű fáklavivője, lélek-harang kongatója, kovásza volt az álmos, lomhán topogó életnek. Társadalmi, tudományos, gazdasági és nemzeti kérdésekben egyaránt megkiáltója volt a távoli derengő hajnalnak és szomjas keresője. Így fogta össze a múltat, jelent és a jövőt s feszítette ki nemzeti és keresztény vonatkozásban a töretlen aranyhidat. Mint oszlopfő büszke öntudattal tartja e hidat, s ma a nagy nemzeti feladatok idején, várja minden magyar sorsvállaló készségét. A híd a bibliai keskeny útba fut, de az örök életre vezet.

Simén Dániel.

Emlékezés Orbán Balázusra.¹

«A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövőndő
Századok áldják »

Mai hálaünnepélyünk alkalmával, midőn iskolánk jóltevői közül Orbán Balázs emlékét óhajtjuk felidézni, önkéntelenül is Berzsenyinknek e klasszikus sorai zsongnak füleimben.

Ez év tavaszán, április 19-ikén múlt 50 éve, hogy a székelység egyik legderekabb fia, *Orbán Balázs* Budapesten elhunyt. Testének földi maradványait azóta háromszor is temettük, de mindenik temetés azt igazolta, hogy halhatatlan lelke a koporsóból is kitör és eget kér, s a székelység hódolata és hálás kegyelete egyre fokozódik a nagy halott emléke iránt.

Halálának 50-dik évfordulója alkalmából, f. évi április hó végére két emlékünnepély is volt tervezve. Egyik ünnepély Székelyudvarhelyen az egész vármegyei magyarság nagyszabású hódolata lett volna a szejkefürdői sírboltnál; a másikat pedig a mi iskolánk tervezte kegyeletes hálaünnepélynek jóltevője iránt.

A díctelenül letűnt nagyhatalom kicsinyes urai azonban mindkét ünnepélyt betiltották, megakadályozták. Azt gondolták talán, hogyha eltiltják a székelységet Orbán Balázs sírjától és a kegyeletes emlékezéstől, örök időkig urai maradhatnak a triánoni parancscsal leigázott Székelyföldnek! Nem sejtették, mily közel van a nemezis; nem is gondoltak arra, hogyha a Székelyföld leírójának porai a Szejke fürdő sírboltjába be vannak is zárva, azért az Orbán Balázs szelleme, s a székel nép igazát és történeti jogait hirdető könyve ott lesz, ott világoz, a bécsi döntésnél, s a székel-földet és népet a szejkefürdői sírbolttal együtt végkép megszabadítja egy idegen fajzat pokoli uralmától!

¹ Halálának 50-ik évfordulója alkalmából a székelyszeresztúri Unitárius Főgimnáziumban Jóltevők emlékünnepén, 1940. december hó 15-én tartott felolvasás.

Hála az isteni Gondviselésnek, 22 keserves esztendő után az Orbán Balázs Székelyföldje és székelynépe újból szabad, és mi most a felszabadult lelkek határtalan örömeivel hódolhatunk, — ha kissé megkésve is, — a nagyszékely dicső szelleme előtt.

Egyházi Főhatóságunknak egy régi, szép határozata egyenesen kötelességünké teszi, hogy minden ötödik évben külön iskolai ünnepélyt rendezzünk főgimnáziumunk valamelyik jóltevőjének emlékezetére. Az 1940-ik év is az emlékezésre rendelt ilyen ötödik esztendő volt és főgimnáziumunk Előjárósága ez alkalommal a halhatatlan emlékű Orbán Balázs alakját kívánta az emlékezés középpontjába állítani.

Emlékezzünk hát ma a szabad Erdély nagyfiára, iskolánk fennkölt lelkű jóltevőjére! Hadd tudja meg ifjúságunk és székely népünk apraja, nagyja, kije volt neki Orbán Balázs, mit köszönhetünk Neki, miért szoktuk a legnagyobb székelynek nevezni.

Orbán Balázs, báró, Udvarhely megyében, Lengyelfalván született 1829 február 3-án ősi székely családból Atyja Orbán János, báró, édesanyja Knechtel Eugénia volt. Anyai ágon görög vér vegyült ereibe. Tanulmányait a székelyudvarhelyi r. kath. gimnáziumban kezdte majd az ottani ref. kollégiumban folytatta. Tizenhét éves korában örökségi ügyben szüleivel együtt Konstantinápolyba utazott; de míg szüleit az örökségért keletkezett hosszú per kötötte le, ő beútaza Palesztinát, Szíriát, Egyiptomot és Görögországot. Ez az útazás örökre kitérőhettelem nyomokat hagyott lelkében. Járt Marathon mezején, a thermopiléi szorosban, a görög szabadságnak e két történelmi nevezetességű helyén. Midőn Athénből távozik, lelkiállapotát így rajzolja: „Még egyszer felmentem az Akropolisba, hogy leboruljak a múlt századok teremtő szellemei előtt, hogy a görög nép dicsőségének templomában a szabadság és honszeretet fényes oltáránál esküdjem neked örök hűséget s annyi dicső példa látásánál tanuljalak téged imádni, óh Hazám! Szabadságodért örömezt áldozom fel életemet, s neked szentelem magamat utolsó lehelletemig!”

Athénben, a honszeretetnek e klasszikus hírességű színhelyén értesült Orbán Balázs a magyar szabadságharcról és 150 társával el is indult Magyarország felé, de Viddinnél szomorúan értesült a világsi fegyverletételről és visszatért Konstantinápolyba. Majd két évet Londonban töltött, történelmi tanulmányokat folytatva „Útazás Keleten” című munkájához, mely első irodalmi alkotása volt.

Külföldi tartózkodása idején megismerte Kossuth Lajost és

az emigráció nevezetesebb tagjait. Résztvett bánatukban, reményekben és törekvésekben. Benső összeköttetésbe, meleg barátságba került Hugo Victorral is, aki Orbán Balázst rajongó szabadságszeretetéért, bátorságáért mint fiát szerette, s állítólag egy ízben úgy nyilatkozott róla, hogy 200 francia Orbán Balázssal meg tudná buktatni a császárságot.

Hosszas külföldi utazás és bújdosás után az osztrák önkényuralom vége felé, 1859-ben tér haza, Erdélybe. A szabadság klasszikus földjein: görög földön és Angliában, s az emberiség két nagy szellemének: Kossuth Lajosnak és Hugo Victornak társaságában ihletődött lelke tele van idealizmussal, rajongó hazas és szabadságszeretettel. Amint Ő maga írja, áhítatos muzulmánként csókolta meg Erdély szent földjét, mert 12 évi távolléte alatt nem ismert más szenvedélyt, mint azt, hogy hazáját egykor boldogan láthassa viszont.

A szülőföld érintése, — mint egy székely Anteuszt, — tetterővel is megtölti Erdélyért rajongó lelkét. Évekig tartó fáradságos, de neki gyönyörűséges munkával, egy hazájáért és fájáért rajongó lélek hangyaszorgalmával gyűjtögeti az adatokat halhatatlan művéhez és az 1868—70 közé eső években kiadja a „Székelyföld leírása“-nak köteteit. Olyan művet ad e kötetekkel a magyar olvasó közönség kezébe, mely a székely családoknál a Biblia mellett foglalhat helyet és méltán nevezhető *Székely Szentkönyvnek!* Ebből a könyvből meríthet székely népünk nemzeti öntudatot, megismervén belőle szülőföldjét, annak mondáit és történetét, természeti szépségeit, kincseit és ritkaságait. — *Jókai Mór*, a világhírű magyar regényíró olyan nagyra becsülte a Székelyföld leírását, hogy *7 legkedvesebb könyve közé számította*. És a mi büszkeségünk, *Kelemen Lajos*, Erdély történetének egyik legalaposabb ismerője, a mi Korvinláncos történettudósunk is úgy nyilatkozik, hogy a nagy regényíró választását a történetíró szemével ítélve is bátran követhetjük. De a nagy regényíró és jeles történettudós véleményét igazolják azok a már ritkaságszámbamenő elrongyolt, elkopott példányok, amelyek a Székelyföld Leírásából még itt-ott, könyvtárakban fellelhetők.

De szólaltassuk meg egy kissé magát Orbán Balázst, halljuk, hogy mit mond Ő maga a Székelyföld Leírásához írt előszavában :

„Alig van ország, mely több természeti, történelmi és népleleti kincssel bírna, mint a Kárpátok által körülölelt magyar haza;

alig van ország, mely az észlelve vizsgálódónak több érdekeket nyújtana, mint hazánk, s mégis alig van a civilizáció körvonalába foglalt, sőt azon kívül eső terület is, mely oly kevéssé lenne ismerve és méltányolva, mint éppen szép hazánk.“

„Szép és nemes volt a hivatás, dicső és magasztos a szerep, melyet a magyar nép Európa történetében játszott. Őseink Ázsia vész viharai ellen fedezték Európát, s egy Hunyadi János, e gy Kapisztrán, egy Mátyás király, egy Kinizsi, egy Zrinyi oly fénycsillagok, melyet nemcsak a mi egünkün, hanem Európa egén tündökölnek: Ők nemcsak magyar, hanem világhősök is, és megérdemelnék, hogy a legtávolibb országokban is emlékszoبراik tündököljenek!“

„A múlt iránytúje a jelennek, a népeknek szükség vissza-pillantaniok múltjukra, hogy jövőjükkel tisztában lehessenek, s szükséges főként nekünk, hogy a jelen bizonytalanságának ködében tájékozódhassunk, és szükséges a múlt nagyság feltételezte hatalom és önbizalom érzetével felvérteznünk magunkat.

Ismerni és ismertetni kell tehát elhanyagolt szép hazánk viszonyait, s mindenkinek tehetsége szerint oda kell hatnia, hogy Magyarország ne legyen tovább is „terra incognita.“

„Hazánknak kétségtelenül legérdekeltebb része a Királyhágón inneni, (keleti) terület, melynek ma már, — az Unio szerencsés végrehajtása után — csupán földrajzi fogalom szerint adjuk az *Erdély* nevet. Ezen roppant havasok által körülkerített, sok helyt őserdőtől borított országrész a legismeretlenebb és legezártaabb, s talán könnyebb az Óceántúli Amerikába, mint a hon véghatárain fekvő Székelyföldre eljutni.“

„Pedig e terület az, mely a figyelmet méltán ragadja magához, mert Lacedemonja ez hazánknak, mely Árkádia szépségével bír, melynek dicső népe a spártaiak erényével van feruházva. Fellegvára, s hatalmas védővonala Erdély a hazának, hol hősiek szabadság- és hazaszeretettel felvértezett keblek alkotnak, — miként Spártának fiai, — megvívhatatlan élőfalakat, s bizonynal vannak nekünk dicső leonidási példáink, van Thermopilénk, Marathonunk és Páteánk, nem szorulunk lelkesítő példákért Hellasra!“

És épen ezen véghatárainkon fekvő legérdekesebb terület a szép Székely földaz, mely legkevesbbé ismeretes, melyről önmagunk is legkevesebbet tudunk. Égető szükséggé vált tehát annak felkutatása és ismertetése! Ezen nagy és nehéz feladat létesítéséhez fogtam én gyenge erővel ugyan, de legszentebb szándékkal és a

legernyedettebb szorgalommal, járatlan ösvényen indulván el, s amit 6 év kitartó szorgalmával és szent törekvésével gyűjthettem, azt hazám oltárára helyezem.“

„Meg vagyok győződve, hogy a 6 év, melyet e mű létesítésére szentelék, nincs egészen elveszve, tudom, hogy e munkában sok olyan van, ami eddigi kutatóink figyelmét kikerülte; sok mű- és emlékkincse a hazának, mi a feledékenység homályába merült volna, munkámmal meg van mentve s feldolgozandó anyagul a jövő tudományosság számára kitűzve. E kísérletemnek, *e szerény kezdeményezésemnek meg van főként az az érdeme, hogy hű és megbízható, mert én igyekeztem mindennek lelkiismeretesen utána járni, mindent saját szememmel látva kellő kritikával leírni.*“ „E munka nemzetünk gyászos korszakába íratott, ha sok helyt a hazafias fájdalom szavakban nyilvánul, ha itt-ott hazafias feljajdulás és történelmi rosszalás bús hangjai bennmaradtak, azok egy kárhozatos rendszer emlékét sújtolják az örök igazságnak elferdíthetetlen ítéletével azért, *hogy az utódok becsülni, szívök vérével is megvédeni tudják azon alkotmányt, melynek kivívásában és kiérdemlésében annyit szenvedünk!*“

Íme, mélyen tisztelt Közönség, az Orbán Balázs ízzó székelylelkének szózata, mely művének előszavából elbűvölő erővel harsog felénk!

Ez az ideális, ízzó székely-magyar lelkület hatja át egész művét. A „Székelyföld leírása“ 6 kötetből áll. Öt ezekből az székelyszéket, a hatodik a Barcaságot tárgyalja fő tekintettel az ott lakó magyarságra, páratlanul vonzó előadásban.

Hasonló céllal és hasonló elvek szerint készült utolsó nagy műve: *Tordaváros és környékének monografiája* is. Mint a méh, úgy gyűjtögette lankadatlan szorgalommal 4—5 éven át, a nyári hónapokban Torda városára vonatkozó adatokat. Munkájáért sem nem kért, sem el nem fogadott a várostól az előfizetéseken kívül — semmit s még az ellen is tiltakozott, hogy a hálás város díszpolgári oklevelét küldöttség vigye hozzá, úgy, hogy kívánsága szerint minden ceremónia nélkül, posta útján kellett elküldeni a díszes oklevelet budapesti címére.

Élete vége felé, 1888-ban a M. T. Akadémiába is a székelyek eredetéről és származásáról szóló értekezésével vonul be tagnak. Természetesen, a székelyek hún eredetét vitatja Hunfalvyval szemben teljes meggyőződéssel és alapos történettudományi felkészültséggel. Nagy része van tehát abban, hogy a székely kérdés vitája a hún eredet javára billent.

E műveivel, mint író örök hálára kötelezte nemcsak székely véreit, hanem az egész magyar nemzetet és magyar tudományos világot. Művei évtizedről, évtizedre csak nőttek jelentőségükben, úgy, hogy napjainkban valósággal nemzetmentő és nemzetnevelő hatásuak. Kétségtelen, hogy az Orbán Balázs műveiben feltárt és megőrzött adatok nélkül sokkal nehezebb lett volna megnyitani a bécsi döntéskor honvédeink előtt az Erdélybe vezető hadak útját!

De Orbán Balázs nemcsak *mint író* érdemi meg a nagy székely nevet, hanem úgyis mint az erdélyi magyar közművelődés fennkölt lelkű, áldozó apostola. Életcélja, melyet egész életében, sőt halálában is megvalósítani törekedett, ebben az egy mondatban összegezhető: *a művelődés eszközeivel edzeni meg a székely népet a haza- és fajszeretetben, és ezekért az eszmékért lehetőleg áldozatkészségre is bírni példaadásával székely testvéreit.* Orbán Balázs egész életének folyama mind szellemi, mind anyagi téren szüntelen áldozás a székely közművelődés oltárain. E tevékenységében és áldozatkészségében még a székely nép hálátlansága sem kedvetlenítette el. Midőn a kereszlúri választókerületben mint 48-as, függetlenségi képviselőjelölt a kormányparti jelölttel szemben megbukott, ez a körülmény is csak arra ösztönözte őt, hogy gimnáziumunknál a hálátlan székely nép fiainak javára alapítványt tegyen, de az alapítvány odaitélésére olyan intézkedést tesz, hogy a tanuló ifjúság tanulja meg a szavazás lelkiismeretes és becsületes gyakorlását.

1876-ban kelt első alapítóleveléből idéznem kell székely szívből fakadó gyönyörű és megható sorait: *mi szegény, kopár hegyek közé szoritott, az ország szívtől távol eső székelyek, mint minden, úgy a nevelés terén is háttérbe szorultunk*; itt is, mint egyebekben, az önszegélyre vagyunk utalva; azért én csekély alapítványomat egy székely tanodához, imádott szülőföldem egy oly tanintézetéhez küldöm, mely azt leginkább szükségli, egy oly nevelő intézethez, melyben nagyon sok szegény tanuló van, s mely egy kis számú felekezet túlfeszített áldozatkészségéből merített lételt, s annak köszönheti folytonos fejlődését, attól várja jövődjének biztosítását. *Ez a székelykeresztúri unitárius gimnázium*, mely egy sűrű népességű vidék egyedüli iskoláját képezi, s melyben leginkább szegény falusi nép fiai küzdenek az önfentartás és ki képeztetés nyomorával. Az ilyeneknél néha csekélynek tetsző segély is jótékonyan hat, miért alapítványomat ösztöndíj alakjában az

intézettel kapcsolom össze.“ Alapítványának felhasználása felől úgy rendelkezik, hogy mindenik osztályban évenként száz-száz forintnak a kamatja legjelesebb tanulóknak *nemzet- és valláskülömbőség nélkül* ösztöndíjként kiszolgáltassék.

„Ez ösztöndíjak kiosztásánál azonban minden protektio és részrehajlás útját elzárni kívánván, a tanuló ifjaknak is az ösztöndíjra érdemesek kijelölésénél némi befolyást kívánok biztosítani, — írja az alapítólevélben, — nem annyira ellenőrzés, mint inkább az önérzet ébresztése céljából, s főleg azért, hogy a tanulók már fiatal, zsege korukban hozzászokjanak az érdem méltánylatához s ennek nemesítő érzetét elsajátítsák. Ez okon az ösztöndíjak mindenik osztályban a legfeddhetetlenebb magaviseletű, a tanulmányokban legtöbb szorgalmat és előmenetelt tanúsító ifjúnak adassanak a következő módózat szerint: Mindenik osztályban a közvizsgát pár nappal megelőzőleg az osztály tanulói titkos szavazat útján, az ösztöndíjra 3 tanulót jelölnek ki, e jelöltekből azután az illető osztályba betanító tanárok az igazgató részvétele mellett, szintén titkos szavazás útján válasszák ki a 3 közül a legérdemesebbet, kinek a közvizsga alkalmával az ösztöndíj buzdítószavak kíséretében kézbesítendő“.

Ez az alapítvány is az idők folyamán nem egyszer a devalvációk, inflációk, bankbukások miatt megsemmisült, de az Orbán Balázs emléke és az alapítványa iránti határtalan tisztelet mindig helyreállította az alapítványt, a székely becsület és áldozatkészség lehetővé tette, hogy az Orbán Balázs nevében a legjobb és legjelesebb növendékek *nemzet- és valláskülömbőség nélkül* kitüntető ösztöndíjban részesüljenek. Csak az elmúlt fél év alatt is két tekintélyes összeget kapott az intézetünk az Orbán Balázs alapítványának helyreállítására. Egyiket az unitárius irodalom Mecaenas^a és minden székely ügy áldozó patronusa *Dr. Ferenczy Géza*, tb. főgondnokunk küldte 150 P. összegben; másikat a budapesti Dávid Ferenc Egyletben id. Péterffy Gyula ny. tanító afia gyűjlötte össze az Orbán Balázsnak 50-ik évfordulója alkalmával rendezett emlékünnepevényen 76 P. összegben. Hálás elismeréssel kiemelem azt is, hogy helybeli kaszinónk évek óta páratlanul szép Orbán Balázs-kultuszt művel és könyvtárával, anyagi áldozatokkal munkál vármegyénkben az Orbán Balázs szellemében. Nem lesz érdektelen megemlítenem az Orbán Balázs ösztöndíjának kiosztásáról készült kimutatást sem: kezdettől 1877-től mai napig, 63 év alatt

összesen 355 jótanuló élvezte az Orbán Balázs-ösztöndíjat. Ezek közül magyar 331, román 15, szász 6, zsidó 3. — Vallás szerint: unitárius 247, r. kath. 20, ref. 63, lutheránus 6, gör. kel. 12, gör. kath. 4, izr. 3.

Felekezeti középiskolánál, — bízvást lehet ezt állítani, — páratlanul álló alapítvány ez az egész világon! A testvériségnek, az igazi érdem elismerésének oly magas elgondolása és gyakorlása ez, amit másként nem lehet jellemezni: igazi jézusi cselekedet. Legszebb emléke, legjobb példaadása ez a nagyszékelynek!

1889-ben gimnáziumunk VI-ik osztályának felállítására újabb 100 forintos alapítványt tett.

Az *E. M. K. E*-nek megalakulása óta Orbán Balázs egyik legbuzgóbb tagja. Ennek javára is több ízben hoz anyagi áldozatot. És milyen jellemző az Orbán Balázs önzetlen, minden hiúságtól mentes adakozására, hogy midőn az *E. M. K. E*-nek 200 aranyat küld, úgy tönteti azt föl, mintha a szolnoki pályaudvaron találta volna és mint gazdátlan kincset küldi az *E. M. K. E*-nek. De sohasem jelentkezett senki, aki a kérdéses 200 aranyat elveszítette volna!

Ezeknek a székely közművelődési fókuszoknak javára takarékoskodik egész életében, — sőt, amint végrendeletében írja, — arra törekedett, hogy halálából is némi haszon háromoljék a szegény magyar hazára. „Családdal nem lévén megáldva, — írja végrendeletében, *a magyar népet tekintem családomnak, s azt is kívánom főörökösömmé tenni.* Ezért földi javaim egy részét, — mely leginkább szerzeményem, — a hazai közművelődés és fajmegmentés oltárára szentelem.“ Ilyen megokolással teszi 1890. április 16-án, halála előtt 3 nappal kelt végrendeletében főörököseivé az *E. M. K. E*-t és a székelykeresztúri unitárius főgimnáziumot.

Az *E. M. K. E*-nek tövisi birtokát hagyományozza, mégpedig az egyesület székely kitelepítési osztályának úgy, hogy azt bölcs belátása és tetszése szerint fordíthassa a *székely kivándorlás megáldására*, följogosítván az egyesületet, hogy ha célszerűnek ítéli, e jószágot telepítési célra hasznosíthassa, avagy el is adhassa, s a befolyó összeget akár tőkésítés, akár fölhasználás által e célra fordíthassa.

A székelykeresztúri gimnáziumnak tett alapítványánál végrendeletében szószerint ezeket írja:

„*A székelykeresztúri gimnázium alapítványánál székely nemzetem iránti szeretetem az irányadó; mert én itt is igazán követem Krisztus tanait, hogy aki kövel dob, azt kenyérrel dobom vissza;*

mert nem tagadom, hogy végtelenül fájit lelkemnek, hogy a keresztúri választókerületben épen székely testvéreim, azok közt unitárius hitrokonaim buktattak meg. De én e megaláztatásomért, e kitagadásomért úgy kívánok bosszút állani, hogy a népművelés előmozdítása által edzem meg jövőre e népet a hazafiságban!“

Íme, mélyen tisztelt Közönség, ilyen lélek volt Orbán Balázs! A kortárs és szemtanú *Pálffy Dénes* a következő jellemvonásokat jegyezte fel róla:

- „1. Tiszta, önzetlen jellem.
2. Minden nélkülözésre kész, csakhogy a közjóra áldozhasson.
3. Hazaszeretete rendíthetetlen.
4. A magyarért, de különösen a székely népért a rajongásig menő szeretet és lelkesedés.
5. Az emberi szabadság bálványozója, megfeszíttelte volna magát érte.
6. Minden világi hívalkodás ellensége.
7. A gyermekségig hiszékeny az emberekben, önmagából ítélve meg azokat, minek sok kárát vallotta.
8. Fáradhatatlan munkás minden irányban.
9. A székely nép, de különösen az asszonyok bálványa. Midőn képviselőválasztásra mentek a férfiak, a feleség meghagyta férjének: „Orbán Balázusra szavazzon kend, mert, ha nem, kiforázom a szemét mikor hazajön“.

10. Az ellenpárton levők is anyira szerették, mint párthívei.“
Mint politikus, a 48-as függetlenségi pártnak volt lelkes, törhetetlen híve és harcosa. Betegeskedve is a fővárosba utazott 1890 április közepén, hogy kivegye részét az akkor dúló parlamentí vitából. És amint mondják, az okozta, vagy siettette halálát, hogy nem kímélte magát, midőn pihenésre lett volna szüksége. Mint a klasszikuss hírességű római katonát, őt is őrhelyén találta a halál 1890 április 19-én Budapesten. Temetése, búcsúztatása a a fővárostól a szejkefürdői sírboltig méltó volt a nagy székely érdemeihez és nemes egyéniségéhez.

Egy másik nagy székely, Orbán Balázs politikai elvtársa és barátja, a székely tollforgatásnak szintén halhatatlan mestere, Bartha Miklós így búcsúztatta őt; „Koporsódat a Székelyföld drága rögével hantolandják el. Amint keresztül utazol szülőtte földed falvain, emlékezetül mindenütt várni fog egy gyászkoszorú s kísérni fog a bánatos könnyhullatás, mert nincsen ott senki, aki ne tudná,

hogy a Székelyföld legjobb fiát vesztette el. Műveid fennmaradnak. Mert ha van a székelynek barátja, úgy te szeretted azt; ha volt fájó sebe, úgy te gyógyígtattad azt, ha lesz jövője, áldásos és gazdag, úgy annak alapköveit te raktad le.“ — „Nem tudom hálnék-e nagyobb azért, hogy éltél, avagy bánatunk azért, hogy meghaltál. Az éltető, a világító, a melegengető napnak voltál Te egy sugara a materialis küzdelmek és világnézetek sűrű homályában.“ Csüggetegen állunk ravatalodnál, bánatosan kérdezve: lesz-e több Orbán Balázsa a hazának, a nemzetnek, a Székelyföldnek? De Te haláloed után is a nemzet fölvirágoztatásán dolgozol. Úgy cselekszel, mint a Kaulbach hún vitézei, kik a felhők felett, a magaságos égben is folytatják harcukat hazájukért. Példaadásod, szellemed mindig ott lesz abban a gyülekezetben, ahol jót akarnak tenni önzetlenül, kötelességet akarnak teljesíteni jutalom nélkül és a hazának szeretetét akarják művelni komolyan, férfiasan, odaadó buzgósággal.“

Halála után 50 évvel, mi is megállapíthatjuk, hogy még földi javai is, — melyeket közmívelődési intézményekre hagyott — nem jutnak annyi más alapítvány szomorú sorsára, mert *alapítványait a hátlás kegyelet újra, meg újraépíti, kiegészíti.* De ezeken a földi javakon kívül is *megmarad az a felmérhetetlen szellemi kincs, melyet a „Székelyföld leírása“ képvisel.* Ez a nagybecsű örökség, melyet Orbán Balázs nagyszerű művében reánk hagyott, minket is áldozatkészségre és tevékenységre kötelez. Egyik legszebb feladatunknak kell tekintenünk, — elsősorban Főgimnáziumunk vezetőségének, — akik örökösei vagyunk, hogy *minél előbb, minden lehetőt elkövessünk azért, hogy a Székelyföld leírását, mely ma már csak nagyon megfogyatkozott példányszámban található, második kiadásban egész magyar olvasó közönségünknek, de különösen székely népünknek kezébe adhassuk.*

Csak így lehetünk méltó örökösei Orbán Baláznak, aki Mikes Kelemen mellett a leghűbb székely szív és a székely írásművészet legnagyobb mestere volt.

Az Orbán Balázs szelleme, az Ő idealizmusa, a Székelyföld és a székely faj iránti rajongó szeretete, önzetlensége és hűsége uralkodjék közöttünk mindörökké!

Legyen áldott az Úr, aki őt adta székely népünknek!

Legyen áldott, örökké áldott az Ő emlékezte!

Péter Lajos.

Alkalmi egyházi beszéd.¹

Alapige: Móz. 5-ik. k. 3²⁰. „Térjetek vissza, ki-ki az ő örökségébe.“

Filip. 1²⁷. „hogy megálljatok egy lélekben — egy érzéssel.“

A mi mai találkozásunkban és együttlétünkben a hazatérés gondolata teremt ünnepi melegséget. Hazatérni minden földi embernek édes boldogság és nagyszerű lelki tapasztalás. Minden esetben olyan tájról, olyan vidékről, vagy olyan környezetből való visszaérkezést jelent, melyben valami hiányzott. Talán egészen jelentéktelen valami, elenyésző, harmatnyi érzélem, de melyet csak azon a helyen és abban a környezetben találunk meg újra, melyet hazánknak és otthonunknak tudhatunk. Hazatérni annyit jelent, mint a régi helyre visszaérkezni, azok közé a falak közé, emberek közé, amelyeket és akiket régen ismertünk és amelyekhez szent vérségi és lelki szálak fűznek. Újra megérezni a felajzó emlékek, zsoltárok, színek és hangulatokban azt a történelmi lelket, melyhez közelhajolni előbb külső akadályok miatt nem tudtunk.

Mi, akik helyváltoztatás nélkül is mérhetetlen útat tettünk meg e hazatérésben, hosszú nehéz esztendőök várásai után lassan, fokozatosan építjük be magunkat a magyar életbe — ezer éves örökségünk ölelő karjai közé.

És Ti, akik érkeztetek, lelki szomjúsággal vágyódtatok arra, hogy unitárius vallásos örökségeink történelmi helyeit szabad magyarföldön símogassátok végig s megtelítsétek lelketeket annak a boldogító gondolatnak erejével, mely századokon át töretlen lendülettel bontakozott ki Isten gondviselő örökösége mellett.

Beszélhetnénk arról, hogy a kétféle örökségre várók közül, kik vágyódnak mélyebben, forróbban, vagy éppen halálósabban —

Elmondva Kolozsvárt a visszacsatolást követő azon első Főtanácson, melyen a IX. Egyházkör újra bekapcsolódott. (1941. évi február hó 12-én.)

kiknek volt fontosabb, életbevágóbb ez a vértelen megváltás, de most mindennekfelett való az, hogy mindannyian szerencséseknek és boldogoknak érezzük magunkat azért, hogy a közös hazatérés néma áldásait olyan adakozó szeretettel önti lelkünkre ez a templomi hangulat.

Ez a közös érzelem bizonyára onnan származik, hogy a két-fajta örökség, melyet most ünnepélyesen és örökre átveszünk, tulajdonképpen csak látszólag kettő s valahol a lelkünk alján testvéri ölelkezésben itt Erdély földjén összefonódik.

Nem szívesen kapcsolódom bele a lelkek megnyilatkozásának összhangzó himnuszába, melyet az örök Erdélyről zengenek s a benne átmentett történelmi gondolatról. Talán elhiszem a költőnek, hogy Erdély „*a keresztfeszített magyarság és emberiség zamatja*,” szép és drága föld, mely hatalmas birodalmak egykor keresett frigyese volt, de nem szeretem feleslegesen hangsúlyozni Erdély külön jellegét, más színét, hiszen az elmúlt esztendőök alatt éppen elegendő hirdették s nagyon sokan voltunk, kik a transilvanizmus mondvacsinált fogalma mögött egy sanda törekvés mozdulatait láttuk s féltettük ettől az átfogó, egységes, szétvághatatlan nagy magyar gondolatot. Írtóztunk attól, hogy a túlhangsúlyozott tartományiség ellene munkáljon történelmi erők örök küzdelmének s megbénítója legyen az istván-királyi gondolatnak.

Van egy gondolat azonban, mely mindig rabul ejt engem is, amikor az erdélyiséget taglalom és az erdélyi lelket részeire bontom. Akár irodalmi, akár művészeti, akár pedig társadalmi, vagy általános vonatkozásban írja körül és jellemzi valaki azt — mindig megérezem ott az unitárius lelket, kirajzik, kisugárzik a szavak lényegéből, az érzékelt gondolatok minőségéből, hogy mindaz, ami ennek a földdarabnak sajátosan külön színt ad — abból a vallásos és világnézeti forrásból táplálkozik, amelyet unitáriusnak neveznek. Dávid Ferenc, a tordai országgyűlés, János Zsigmond nélkül nincs külön erdélyi élet és gondolat. Amíg a történelem színpadán meg nem jelentek ezek a lelkek s a velük kapcsolatos százados nehéz küzdelmek, addig hiába keresel ezen a földdarabon szabadabb, türelmesebb, megértőbb, emberibb, fenköltebb, tisztább szellemet. Az unitarizmus feltétlen isten-bizalma, meleg humanizmus, jézusi alapon kiteljesedő népi, társadalmi és szabad jellege, az a meggyőződése, hogy az ember Isten munkatársa s benne és általa szakadatlan erővel tovább teremt, dinamikus lendülete, mely

tiltakozik minden olyan ellen, ami megállott, mozdulatlaná lett, tevékenység nélküli és nem fejlődik — átszínezte s lényegében átjárta ennek a földnek a lelkét, átgyúrta az életformáit taremto és alakító embereket, friss vérrel táplálta az élet ezerféle hajszálgyökerein át az eleven történelmet. Azt mivelte, hogy ezen a földön előbb iktatták törvénybe az egyén-, a nemzetiség-, a vallás-, a gondolatszabadságot, mint az emberiség legnagyobb, legismertebb szabadságlevelében.

Ez az lélettény és szellemi megnyilatkozás, az erdélyi lélek történelmi tartalma és imádságos áhítata az, mely a hazatérésben közelhoz egymáshoz minket. Ti, akik érkezettek, vagy akikhez mi érkezünk s akik akár a Duna—Tisza mentén, akár az Alföldön munkálkodtatok és vártatok virrasztva ezt a nagy napot — mind kivétel nélkül Erdélyben gyökereztek. S amikor külön örökségeinket, újra megtalált múltunkat keressük — szemünk nézése összehalálkodik — az örökség kincseiért kinyúló kezünk egymásba fonódik, mert vágyaink alján a két örökségnek látszó egyellen igaz valóságot akartuk: *tiszta unitárius szellemtől felfrissített magyar életet*. Ehez az örökséghez kell mindnyájunknak visszatérni s ezen a napon elfogadni a belőle kiáradó történelmi parancsot.

A világ eseményei irtózatoss iramban mozdulnak, az emberek milliói, országok százai vannak érdekelve e megfeszített küzdelemben s akár akarjuk, akár nem, életünk közvetlen környezetét, hangulatunk alaptónusát képezik. Az egész világot átfogják az újjárendezést célzó nagy nekilendülések.

Az egész világ pedig nem a mi bírtokunk s e nagy kérdések megoldására hiába vállalkoznánk, elérhetetlennek látszó mennyei célokat kergetni sem erőnk sem lelkünk nincs. Meddő volna munkánk, ha soha nem látott nép sorsát és életét mérnök fel akkor, amikor saját magunk — a mi népünk élete és jövője döbbenetes módon fogva tart és lenyűgöz.

Mi, akik a szabad magyar élet gyermekei lettünk, próbálunk minden vonatkozásban beletekinteni abba, beleágyazni magunkat s szerves részévé vállalni ismét, akik most kapcsolódunk bele a történelmi folyamat alakuló sodrába — úgy érezzük, hogy külső és belső erők termékeny összhangban munkálnak népünk újjalakulásán.

A jelszavak, melyeket megismertünk, az új köszönési formák, melyekkel találkoztunk s apró jelenségek mellett a nemzet arcán

megjelenő különös kifejezés arról tanuskodnak, hogy mély magyar apokolipszis tartja fogva a lelkeket, szent vajudás égeti népünk minden rétegét, mert valami elszánt nagy nemzeti erőlködés, a kemény idők nehéz szikláin át is útat akar vágni a teljesebb, a megváltóbb, új nemzeti életre. Mintha annyi szenvedés után önmagára talált volna s megérezte volna, hogy olyan történelmi múlt, amilyennel rendelkezik, kötelezőleg üzen, feladatokat jelöl meg és hivatást jelent.

Ez a nép belehelyezkedett ebbe a világba, önálló és tiszta léthez jutott, épp annyi jogcím van élni, mint bármely más létezőnek ezen a világon! „Lehet, hogy valakire nézve káros lehet, hogy más valaki helyette jobbat ajánlana, Isten azonban nem ezen a véleményen volt, amikor megteremtette s a világba belehelyezte.“ (Ravasz L.)

Az emberi szellemnek sajátos minőségét adta, olyat, amilyent e világon senki más nem ad, megajándékozta az emberiséget, e világot egy önálló, tiszta formájú, egyenes lelkű nemzettel. Egy olyan néppel, mely el is végezte kötelességét. Ezer esztendő alatt egy darab kerek földön teremtet egy gazdag művelődést s erre felhasznált megmérhetetlen erkölcsi és szellemi erőt. Keményen dolgozott, szorgalmas és takarékos volt, bátran küzdött s ha kellett önfeledten tékozolta vérét és életét.

Ez a nép a most alakuló időkben még el nem végzett feladatait kell munkába vegye. Most ereje van ahhoz, hogy töredelmesen meggyónja önmagának hibáit, vétkeit s meglássa mi hiányzik belőle ahhoz, hogy lélekben és testben egyaránt nagy nép lehessen. A társadalmi és népi múlhatatlan szükségek, a nyitott és fájó sebek egy percig sem hagyják nyugton s lázasan keresi önmagából a leghelyesebb szellemet, a legtisztább nemzeti lelkületet, a legmodernebb világnézetet ahhoz, hogy belső nagy megújulását történelmi időkhez méltóan tévedés nélkül munkálja. Olyan feladat teljesítésére készíti önmagát, mely az egész magyarságnak, mint életegységnek, fizikai, szellemi és erkölcsi megerősítéséhez, átnemesítéséhez vezet s mely ezt a népet mennyiségében és minőségében egyaránt fokozza.

Nekünk hazaérkezett unitáriusoknak *egy lélekben és egy érzésben kell megállanunk egymás mellett, hogy a legszükségesebb időben, a legtalálóbb pillanatban oda tudjuk kínálni, ajánlani, a jobb életformát kereső népünknek Erdélyben született magyar valásnak áldott szellemét.*

Ez a vallás lassan, lélekről-lélekre költözik, ahoz hogy valakinél gyökeret verjen, időre van szüksége, mert mindig a mélységekből táplálkozik s a lelket az egész emberrel akarja, annak ünnepi perceivel és hétköznapi kinjaival együtt. Amikor azonban nagy történelmi erők meggyötört milliók sorsverte életéből átfogó, új lelket akar kicsiholni, az unitárius vallás egyszerre diadalmas lendülettel százaknak és ezreknek válhat lelki tartalmává, boldogító eszményévé. Amikor nagymérvű átalakulásban államrendszerek, ősi alkotmányok megcsontosodott dogmái törnek darabokra, a mi vallásunknak nagy útra kell indulni.

Nem azért, hogy megsokszorozzuk számunkat s más hatalmas szervezetű Egyházakhoz hasonlóan erős befolyású intézménnyé lehessünk, hanem azért, hogy szent szolgálatot tehesünk népünk egészének s az egyedülvaló ezereknek. Nem kíván az unitarizmus, mint Egyház nagy és hatalmas lenni, de a megérzett és megtalált igazságot nagy és hatalmas erővel kívánja termékennyé tenni azért, hogy értelmi és érzelmi megnyugvást teremtsen s összhangzóvá tegye a külső és lelki életet egyaránt. Kész ez a vallás névtelenül is hősi feladatot vállalni, vagy önmagát emésztve elégni, hogy szent rendeltetése szerint beszélni tudja a jézusi tanításokban meghirdetett szent emberi jogokat.

A mi vallásunk nem öncélú. Ez a vallás kenyér, mellyel népem lelkét s testét táplálni tudom, lélek-oxigén, mellyel nemzetem élettendületét feszítem, napfény, mellyel rejtett csirákat életnek indítok, keresztvíz, mellyel tisztára mosom egy történelem küzdelmeiben megkínzott nép remegő testét s ezáltal mosolyra fakasztom kedvét. Bölcsődal, mellyel álmait szépítem, evangélium, mellyel olyan országot mutatok számára, mely nemcsak az övé, de az Istené is. Balzsam ez a vallás, mely gyógyít, vigasztal és elmúló életek felett könnyeket töröl.

Azt kérdezhetné valaki — van-e az unitárius vallásban ilyen imádságos erő és mélyről induló lendület? Tud-e egy nép új lelke kialakulásánál számottevő tényező lenni s mer-e vállalkozni arra, hogy éppen a legnehezebb sorsú nép, legegyedülállóbb nemzet elveszett önbizalmát állítsa helyre s töltsse meg reménnyel és kemény akarattal?

A kérdés nem érhet váratlanul. Hiszen a tizenhárom milliós magyar nemzetben belül elenyésző kicsiny a számunk. A négyszázéves kisebbségi sorstapasztalás minden mélységes fájdalomát és átkát

mi a legárvább vallás, ismerjük igazán. Mindig ott jártunk a kevesek nehéz, fárasztó ösvényein, azon a legkisebb sajkán útaztunk, mellyel a legkönnyörtelenebbül labdázunk a különböző irányból érkező hullámok. Életünk és megmaradásunk sokszor csak egy-egy jószívű király, vagy fejedelem kegyelmes intézkedésein múlott. De talán éppen ez a történelem ad jogot nekünk arra, hogy a benne kitermelt lelket, mint tiszta ajándékot a nemzet oltárára helyezzük. Az egyedülvaló utat mindig azzal a tudattal jártuk, hogy hitünk és életlátásunk egyszer szent bizonyossággal meggyőzi a világot. Ezt a mérhetetlen megtartó és feszítő erőt mind termékenyebbé tette az, hogy sorsunk miatt másoknál mindig őszintebben és forróbban kellett imádkoznunk s így állandó, megszakítás nélküli kapcsolatot tartottunk fenn a gondviselő Istennel. Sokszor kínozták őseinket, s kínoztak minket is az, hogy e nagyra hivatott szellem külső megnyilatkozásaiban miért mutatkozik olykor fáradtnak, középszerűnek és eredménytelennek és ilyenkor szent lázadásban termékenyítő kemény küzdelem indult e vallás berkein belül, harc, amelyben lelkek állottak lelkekkel szemben a többre hivatottság szent jogán, de ezekben a küzdelmekben mindig a vallás iránti forró, emésztő lángok szakadtak fel, hogy végigperzseljenek közönyös szíveket és megérintsenek mozdulatlan lelkeket.

Amikor magyar nemzetemre gondolok s vallásomat neki szánom, nem az én, vagy Te hétköznapi unitarizmusunkra gondolok. Nem ez a törékeny, emberi és földi elemekkel átítatott szürke érzelem és értelem vegyület van az eszemben, hanem ez a tiszta forma, az az eszményi vallás, melyet csak ritka pillanatokban, vagy komoly önmagunkba szállás óráiban tudunk megélni egyen-egyen vagy gyülekezeti közösségben.

Arra a vallásra gondolok, mely négyszáz év alatt annyi ragyogó megnyilatkozásnak volt elindítója, arra, mely lángoló tűzével belemart a küzdő tanuló ifjúság lelkébe s az elveszett iskolája helyett ön-önkezeléssel újat épített, amely elindította világi embereinket, hogy az utolsó pillanatban áldozatos erőikkel megmentse a nagy intézményeket, arra a vallásra, melynek éltető ereje ragyogó lélekcsillagokat feszített fel a tündöklő unitárius égre. Arra a vallásos megnyilatkozásra gondolok, mely idehaza az elmúlt nehéz években, lelkészeinkben, az Úr katonáiban csendőr szuronyoktól sem félt, mely tanítóink, tanáraink munkában örököző önfeláldozó életében olyan nagyszerű történelmet csinált, ama megfeszített lelkiismeretes mun-

kára, mely a Duna-Tisza mentén felkeresett minden egyedülálló unitárius lelket s a nagy idegen szellemi tengerben e vallásnak megbecsülést szerzett. Gondolok falvainkban megindult eredményes munkára, melyet szövetkezeteinkben és egyleteinkben unitárius vallásos meggyőződéssel végeztek névtelen hősök. Arra a nagy egyházmentő munkára, mely ebben a városban a legmostohább időkben, szegényes fillérekből egymásután épített palotákat. És gondolok mindenekfelett arra a háromszor csalódott magyar lélekre, mely az Aranyos- és Küküllő-partján, vagy lent a déli Kárpátok alatt acélos erővel, unitárius reménységgel tovább hirdeti az új magyar tavasz megérkezését.

Az ilyen megszentelt megnyilatkozásokban csodálatos erejűvé alakult — áldott hitünket vigyük oda, új életformát kereső nemzetünk számára. S most, amikor boldog örömmel visszatértünk, ki-ki az ő örökségéhez és egymás mellé állunk egy lélekben és egy érzéssel, határozzuk el egy szent összeesküvéssel, egy forró vérszerződéssel, hogy életünket, munkánkat ennek a nagy gondolatnak áldozzuk. Ámen.

Dr. Fikker János.

Dr. Boros György temetése.

Dr. Boros György egyházunk nyugalomba vonult püspöke, 1941 január 20-án, 86 éves korában meghalt. Erzsébet-úti kedves otthonában *Ürmösi József* püspöki titkár a következő búcsúbeszédet mondotta :

„Most pedig elmegyek ahhoz, aki engemet elbocsátott“.
(Ján. 16.^s)

Jézus búcsúszavai voltak ezek a tanítványokhoz. És az Úr Jézus e hűséges szolgája is követte a Mestert, meghalotta az atyai hívó szózatot és kész az engedelmességre, amint kész volt egész életében. Óh, de nem engedhetjük e csendes meghitt családi hajlékból és körből, míg egy búcsút, istenhozzádót nem mondunk ennek a drága — pótolhatatlan édes apának, gyermekeit, vejeit, unokáit dédunokáit rajongásig szerető atyának, nagyatyának.

Azt, hogy ő milyen nagy szeretettel szolgálta egyházát, nem itt és nem én vagyok hívatva elmondani. De hogy nagy és nehéz közügyi-egyházi szolgálata után, mekkora lelki felüdülést, nyugodalmat talált nemesen érző atyai lelke a család körében, azt nem csak Ti tudjátok — drága szeretetei, — kik most e koporsót fájdalommal körülálljátok, hanem még figyeltem én is, ki boldog részese voltam az ő benső-lelki világának, bizalmának.

Gyászoló kedvesei! A világban künn lehet aratni nagydicsőséges, tomboló, tapsoló sikereket, de ez csak látszat, mert ha nincs egy benső bizalmas hely, melyet családi körnek, „*Othonnak*“ nevezünk, ahol a mieink, hozzátartozóink körében felüdülést, megértést, nyugodalmat találjunk, a dicsőség fáraszt, lever, elbágyaszt.

És ennek a drága jó apának, az én szeretve tisztelt főpásztoromnak megismertem, nagyrabecsültem, értékeltem ezt a családját

rajongásig szerető, benső, meleg szeretetét, amely a nehéz küzdelmes időkben is úgy áttört a közügy gondjain, mint a nap fénylő sugara áttör a felhőkön.

Abban a nehéz küzdelmes időkben, melyre püspöksége ideje esett, egyházi ügyeinkben sokszor volt ok az aggodalomra, sokszor érte bántalom, ború; ilyenkor csak át kellett terelni a figyelmet a családra, a szerető leányok sikerére, unokáira, az unokák, dédunokák szép fejlődésére és erre a fejlődő — épülő boldog családi hajlékra, hol minden rózsátó, minden szőlőtó, lugas, virágtó az ő kezemunkájáról beszél — mindjárt felüdülést — nyugodalmat talált lelke. Igen, mert számára ugyanaz volt e családi hajlék, mint a názáreti Jézusnak, nehéz, fáradságos — félreértett, félremagyarázott küzdelmei között — a Bethániai csendes meghitt hajlékban, Mária és Mártha tisztelő-rajongó szeretete.

Szólhatnék még arról a páratlan gyöngédségű jézusi nagy szeretetről, mellyel ismételte és gyakorolta Jézus példáját: „Engedjétek én hozzám a kis gyermekeket, mert az ilyeneké a mennyek országa“. Tanúbizonyosága voltam vizsgálati körútainkon, hogy milyen boldog szeretettel időzött a kis gyermekek körében.

De nem beszélek, nem folytatom tovább, mert mintha hallanám ajkaitokról: minden visszaemlékezés csak a fájdalom nagyságát növeli, az elválás pillanatában!

Gyászoló kedvesei! Ez a visszaemlékezés nem szívfájdalmak felszaggatására szolgál, hanem mint igazi vallásos lelkű keresztényeknek, — amely hitben felnevelt titeket boldogemlékű „édes apa“ — annak a nagy hálának, isteni ajándéknak, jósnak mérlegelésére, hogy egy ilyen „édes apát“ adott nektek s megáldotta ilyen szép életkorral és most visszatér, ahoz, aki elbocsátotta.

Ez a visszaemlékezés csak arra szolgál, hogy az eltávozás pillanatában általam megköszönje nektek, hogy olyan jó gyermekei, leányai voltatok, köszöni a gondos ápolást, figyelmet, szeretetet, mellyel az egyedülvalóság érzését megkönnyítettétek, hogy a hűségese élettárs — a jó anya — eltávozása után sem érezte egy pillanatig sem az elhagyatottságot.

Ezért jőjjetek, emeljük fohászunkat Istenhez, imádkozzunk: Igalmas Isten! Szerető édes Atyánk! Síráson, könnyhullatáson, lelki fájdalomon keresztül keresünk téged, a jézusi ígéret ama boldog tudatában, hogy a bánatos és töredelmes szívekhez közel vagy és vigasztalást szólsz. Egy szé-

pen megfutott életpálya alkonyánál, elpihenésénél, hálát adunk neked, édes Istenünk, hogy olyan jó voltál e családhoz, hogy ilyen nemesszívű édes apát adtál a gyermekek, unokák részére, kinek valóságos lelki szükséglet, kielégítő boldogság volt e kedves családi kör. Áldott légy ezért a nagy lélekért, mely a mi nagy mesterünk a Jézus Krisztus nyomdokain haladva, úgy tudott szeretni, tűrni és megbocsátani.

Hozzád foháskodunk jó Istenünk és arra kérünk vigasztald meg az érte bánkódó, búsuló szerető leányokat, vejeit, unokáit-dédunokáit, testvérét, rokonságot. S elhunyt felebarátunknak adj csendes nyugodalmat, lelkének üdvösséget, ott fenn az édes atyai hajlékokban. A Jézus tanítása szerint imádkozunk... Miatyánk...

*

Még egy utolsó ölelés és Islenhózzád, s lezárul és elindul a koporsó e családi hajlékból, oda Istennek hajlékába, hol annyiszor, annyi ihlettel és lelkesedéssel hirdetted istenigéjét. Mikor majd tavasz jöttével az első ibolya-virág itt kinyílik, jó leányaid, unokáid el fogják vinni a sírodra, mert *édes apa-nagyapa* úgy szerette, úgy ápolta a virágokat. Reád gondolnak s Te boldog mosollyal tekintesz alá onnan az örök tavasz honából! Isten veled. Isten velünk. Amen.

* * *

Holttesttét Erzsébet úti lakásáról az unitárius templomba szállították. Innen történt a nagy halott temetése január 29-én délelőtt 11 órakor. A templomot a gyászoló közönség zsúfolásig megtöltötte, jelezve azt az általános részvétet, mely az ősz főpásztor sírjába kísérte. A gyászszertartást *Ütő Mária* zenetanárnő művészi orgonajátéka vezette be. Majd a kezdő ének után felhangzott a „Szívemet hozzád emelem“ kezdetű zsoltár. Az első versszak eléneklése után *Halmágyi János* marosvásárhelyi lelkész-esperes mondotta az alábbi szívekhez szóló imádságot:

Szívemet hozzád emelem, te romolhatatlan szent Egyedülvalóság, örök Isten. Hozzád, ki jó, nagy, bölcs vagy és igaz mindenekfelett, szívemet hozzád emelem, hogy a gyásznak e megszentelt órájában, a te tiszta közellétedben tisztuljanak meg az én érzéseim is és legyek jobb, nagyobb, bölcsőbb és igazabb, igaztalan gyöngye, parányi, gyarló önmagamnál.

Legyek jobb, hogy a te gyermekednek érezhessem magam,

midőn a sebzett szívű gyászolók és a te magyar unitárius székely népednek fájdalmát zokogom el királyi széked előtt, annak koporsójánál, ki jószágodból nyert jóssággal ölette körül, zárta szeretetébe azokat, akikért élni és munkálni szent hívatása és gyönyörűsége volt lelkének.

Legyek nagyobb, hogy megállhassak a te arcod előtt, midőn a te végtelen nagyságod árnyékában, föl akarom mérni azt az unitárius nagyságot, kiről veszteségünk mérlegére, az enyészet bús árnyai között a történelem írja rá majd nagy időközön át megmaradó beszédeit: „Bizony mondom néktek, hogy nem támadott Önála sok nagyobb, az asszonyoktól születettek közül.“

Legyek bölcsőbb, hogy hallgassak, csitítsam a lélek fájását s a vesztésért, panaszos földi beszéddel meg ne zavarjam, a te bölcs akaratodon megnyugvó lelkek égi karának szent harmoniáját.

És legyek igazabb, hogy megláthassalak téged, aki Tökéletesség, aki egyetlenegy örök Igazság vagy. Legyek igazabb, hogy meglássalak téged, ki igazságod áldott napját felhozta mindig és felhozod e gyászos órán is elkietlenült sötét egünkre és nem engedted, hogy díszbe öltözött, ünnepi fájdalom művirágait helyezzük megdicsőült főpásztorunk ravatalára... Te azt akarod, hogy végső nagy tisztességadásunk legyen: igazság, legyen: lélek és élet és e ravatalt lengje körül élő virágoknak, élő emlékeknek illata.

Jobbna, nagyobbna, bölcsőbbne, igazabbnak lenni s gyászunkban és emlékezésünkben is országod eljövételét munkálni, ez a mi vigasztalásért epedő lelkünknek a vágya... Ezután sóvárog imádkozó gyermeked s ezután szomjúhozik e lelke mélyéig meghatott gyülekezet.

És te örök Gondviselés és a legjobb Atya, ki mindig meghallgattad gyermekeid imádságát, e pillanat szentségében is megérted és megenyhítetted vágyódó lelkünk szomjúságát. Te ez órában megszenteled gyászunkat: fájdalmainknak mélyebb tartalmát, emlékezésünknek élettevékenységet ad az, hogy a nagyságot, mit az élet közelségében meg nem láttunk vakon, megláthassuk a halál távlatán keresztül, istenkéz által megnyitott szemekkel.

Oh, hála, hála neked jósságos Atyánk s dicséret és dicsőség nagy nevednek, hogy általad újra látjuk Öt, egy hosszú életpályán keresztül mindvégig küzdeni, mindig tanulni és mindig tanítani, pihenés nélkül futni, fáradni, mindig munkálni és — a te örök tevékenységedben résztvéve, — alkotni és teremteni és mind-ezekért — látjuk őt, — meghalva is élni.

Lelkednek e felfrissítő, életet újító, életet megtartó csodás erőiért dicséret és dicsőség legyen nagy nevednek e gyászos órán, mikor könnyeink között is csak áldani tudunk téged, áldani az Ő életéért s annak gazdag, drága emlékéért. Minden ami jó, a te Atyai ajándékod; minden, ami szép, a te isteni dicsőséged. A te ajándékod volt az Ő élete és a te dicsőséged sugározza vissza az Ő életének el nem múló drága emléke.

S amint édes, jó Atyánk, megáldottad őt lelkében romolhatatlan étellel, áldd meg Őt elmúló porsátorában is édes, csöndes pihenéssel és amíg igazságos kezed magas homlokára tölteszi egy remélt szebb hazának hervadhatatlan égi koronáját, a fájó, tört szívekhez angyalaid férközzenek közel símogató fehér szárnyaikkal, s öleljék őket körül és fonják át zokogó lelküket a vígasztalás sugárszállai. Ámen.

* * *

A közének után *Vári Albert* teológiai tanár tartotta a következő gyászbeszédet:

Alapige: „Semmivel sem gondolok, még az életem sem drága nékem, csakhogy elvégezhessem az én futásomat örömmel, és azt a szolgálatot, melyet vettem az Úr Jézustól, hogy bizonyosságot tegyek az Isten kegyelmének Evangéliumáról.“

A régiek azt tartották, hogy amikor valaki meghal, mindig egy csillag esik le az égből. Hogy milyen kapcsolat van a csillagok hullása és az emberek mulandósága között, ezt nem tudom, s nem is kutatom, De azt állítom, hogy a *Dr. Boros György* halálával egy csillag esett le az unitárius vallás és egyház egéről. Ez a csillag nem futó csillag volt, mely pillanatra megvilágítja a láthatárt s azután oda lesz a nagy semmiségbe. Ez a csillag egy hosszú emberöltőn keresztül állandóan világított, Nem is olyan volt, mint a különböző égitestek által vonzott bolygók, amelyeknek útját nem tudjuk figyelemmel kísérni, hanem olyan volt, mint a bethlehemi csillag. Amint az állandóan a Jézus jászolybölcsője felé mutatott, úgy ez is az Evangélium mélységei felé irányozta tekintetünket. Ez a csillag nem csupán egy kis kört világított meg, hanem a tengereken túl is szórta sugarait. Sőt, amikor felhő vette körül, akkor is égett és világított. Amíg azután másoknak világított, addig önmagát emésztette. Úgy, hogy *Dr. Boros György* élete minden idejében nyugodtan elmondhatta Pál apostollal az alapígit: „Semmivel sem gondolok, még az életem sem drága nékem.“ stb.

Mi is volt az a szolgálat, melyet Dr. Boros György vett az Úrtól?

Minden munka, melyet végzünk, minden hivatás és szolgálat, melyet Istentől veszünk, szép és tiszteletreméltó. Nekünk nincs sem okunk, sem jogunk válogatni a munkában és kötelesség teljesítésben. Legyünk bár vezérek, vagy közkatonák, urak vagy szolgák, mesterek, vagy tanítványok, mindenütt helyt kell állanunk s végezni a munkát, melyet Isten reánk bízott. De mégis úgy tetszik, hogy legszebb az a munka, mely a jézusi eszmények megvalósítására és Istenországa szolgálatára kötelez. Itt nem múló javakért, hanem örökkévaló értékekért, nem önmagunkért, hanem embertársaink boldogításáért küzdünk. Szép és nemes munkát végez a tudós, ki új igazságokkal és új felfedezésekkel gazdagítja ezt a szegény világot. Nagyszerű a művész munkája, aki a holt anyagban testesíti meg lelke fennszárnyaló gondolatait. De ezeknél is magasabb az a munka, ami által az emberi lelkeket igyekszünk jobbakká és nemesebbekké tenni. Olyan ez a munka, mint a kertészé, aki vadcsemetékbe olt nemes galyakat, hogy az által nemesbítse a virágot. *Pásztorok* az ilyen munkások, mint volt Jézus, akik gyönyörűséges és kies helyeken legeltetik a gondjaikra bízott nyáját. *Szőlőtőkék*, akikből kihajtanak a dúsán termő szőlővesszők. *Hegyen épített városok*, amelyek messzire látszanak, *Isten küldöttai*, hogy általuk a vakok lássanak, a siketek halljanak, a szenvedők vígasztalást nyerjenek, s a szegényeknek az Evangélium hirdettessék. *Próféták*, akik szembeszállanak az egész világgal, hogy ledöntsék a hamis bálványokat, hogy helyettük oltárt építsenek, az egy igaz Isten tiszteletére. *Apostolok*, akiknek életük sem drága, csak hogy „elvégezhessek az Úrtól vett szolgálatot, s bizonyosságot tehessenek az Isten kegyelmének Evangéliumáról.”

Ilyen szolgálatot vett *Dr. Boros György* az Istentől, s különösen három irányban végezte szolgálatát.

Élete munkásságának jó nagyrésze a *tanári* katedrára esik. Éveken keresztül csaknem egymaga irányította és vezette teológiai nevelésünket és lelkészképzésünket, amikor 3—4 ember helyett dolgozott. Tőle kaptuk az unitárius lelket. Ő keresztelt meg tűzzel és szentlélekkel. Ő adta kezünkbe az unitárius hitnek fáklyáját, hogy azt széthordozzuk a Székelyföld kicsi faluiban és templomaiban. Nevelési munkája egészen egyéni volt. Nem betűkkel körülírt és meghatározott igazságokat adott előnkbe, hanem hinni és

gondolkozni tanított. Nem élezte ki a felekezeti ellentéteket, hanem mint a régi szabadelvű irány híve, az egyetemes emberszeretet apostola volt. Nem teológiát rendszereket tanított, hanem a gyakorlati kereszténység megvalósítását kívánta. Nem mint rideg tudós ült a tanári katedrán, hanem együtt élt tanítványaival, akik akár-hányszor vitába szálltak vele, de szeretetével hamar levegyverezte őket.

Munkásságának második területe a *templomi szószék* volt. Itt is egyéni munkát végzett. Nem tartozott a nagyhangú szónokok közé, de mindig volt valami új gondolata és ötlete, ami által megfogta hallgatóit. Beszédei nem keltettek vihart a lelkekben. Olyanszerű volt a hatásuk, mint a csendes nyári esőé, amely megtermékenyíti a szomjas földet. Nem volt demagóg, hanem inkább az evangélium szelid fénye és melege hatotta át beszédeit. A jövőnek élt, hiszen egész életében a haladás embere volt, de ugyanakkor a múlttól sem feledkezett meg. Az egyház fenntartó oszlopait addig nem bántotta, amíg helyükbe jobbat nem tudott állítani.

Munkásságának harmadik területe a *társadalom* volt. Nem szoba tudós volt, hanem a társadalomban élő és mozgó ember, aki mindenütt ott volt, ahol a közért és embertársai javáért valamit tenni kellett. Az Emke, az Eme, az Erdélyi Irodalmi Társaság, valamikor a Kolozsvár városi tanács, a különböző emberbaráti intézmények, sőt olykor-olykor a politikai élet is egyaránt munkás tagot látott benne.

De mégis társadalmi munkásságának javarésze az unitárius egyház keretei közt folyt le. Itt értékesítette kiváló szervező tehetőségét. Olyan időben kezdte meg az egyház társadalmi szervezését, amikor mások nem is gondoltak reá, sőt sokan bűnnek tartották. Ő kibontotta a lobogót s reá egyházalapító első püspökünknek Dávid Ferencnek a nevét írta. Ifjúságának lelkesedésében a Brassai tudását és tekintélyét hívta segítségül s így alakult az új egyesület, amely új vérkeringést indított meg egyházunkban s a Dávid Ferenc nevét a legszélsőbb rétegekben is népszerűvé tette. Eme sokoldalú munka és elfoglaltság mellett talált időt arra is, hogy lelke vallásos érzéseit imádságoskönyvében öntse ki, hogy megírja Brassai életrajzát és több hittani és történelmi tanulmánnyal gazdagítsa egyházi irodalmunkat. Ha ezekhez hozzávesszük szép és harmonikus családi életét, amelyben jó gyermekeket neveltek, akik magyar társadalmunknak díszai: akkor előttünk áll az a

széleskörű szolgálat, amelyet Boros György veit az Úrtól, amely csak egyes kivételes embereknek jut osztályrészül.

Hogyan végezte ezt a szolgálatot?

Munkásságában nem az írott törvények és paragrafusok vezették. A lélek volt tetteinek mozgató ereje. Minden munkájába a lelket vitte bele. Jól tudta és érezte, hogy az írott törvények felett vannak a lélekbe írt erkölcsi törvények, amelyek többet követelnek, mint a paragrafusok. Amikor ezelőtt 13 esztendővel egy szép májusi napon püspöknek választották, ezek voltak első szavai: „Unitárius testvéreim! az én életem többé nem az enyém.“ Ezek a szavak nem püspöki programot fejeztek ki, hanem egy akkor már előrehaladott korú férfi életének a tanulságai voltak; mert az Ő élete megelőzőleg is a közjónak volt szentelve. Ennek lehet tulajdonítani, hogy soha sem kicsiny sem nagy, sem a közeli, sem a távoli munkától és feladattól nem idegenkedett. Ha tanítani kellett: tanított; ha a templomi szószék hívta: oda állott; ha utazni kellett a közügyekben: utazott; ha az egyházközségekben kellett vizsgálatot tartani: vizsgált; ha íróasztalnál kellett egyes ügyes-bajos dolgokat intézni, odaült. Pedig az élet őt is sokszor nehéz próbáknak tette ki. A világháború lezajlása után ő is egyike volt azoknak a magyaroknak, akik nyelvtudásukkal külföldre mentek, hogy ott az elnyomott magyar igazságnak hangot adjanak, s az elaltatott lelkiismereteket ébresztgessék. Amikor ez nem sikerült s elhangzott a trianoni békeparancs, amely a szép Magyarországból Csonkaországot csinált: akkor bújdosó lett és nem lelte honját e hazában. Rabságunk 22 esztendejéből szinte 10-et, mint püspök az egyház vezetésében töltött, amely idő alatt erős harcokat kellett folytatnia egyházunkért és iskoláinkért. Mégis fáradságról sohasem panaszkodott, sőt bizonyos szelíd hűmört vegyített az élet szomorú és nehéz viszonyai közé is.

De nem itt a helye és ideje, hogy tüzetesen méltassuk ezt a 86 éves életpályát. A Dr. Boros György neve már a történelemé, amely még sokat fog beszélni róla. Azért búcsúzzunk. Pátriarkánk! Mesterünk! Családod tagjaival együtt, tanítványaid sokasága és híveid serege hálás szívvel mond „Isten hozzádot.“ Azzal a hittel kísérünk utolsó úton, hogy te a földön elvégezted a reád bízott munkát s Isten, az igaz bíró megadja hűséged jutalmát. Ámen.

* * *

A virágokkal gazdagon feldíszített ravatal mellett az egyház

és intézményei nevében Dr. Kiss Elek főjegyző az alábbi búcsúbeszédet mondotta :

A *Magyar Unitárius Egyház*-nak a nevében állok itt, amely lelkileg magába foglal és keblére ölel minden magyar unitárius hívőt, sőt e pillanatban úgy érzem, velünk egybeforr az egész világ minden unitáriusa. Itt állok pedig a hívek összessége mellett az összes egyházközségek és minden unitárius évszázados intézményünk nevében és képviselőjében egyfelől az iskolák, másfelől a templomok építő értékeivel együtt.

Azért állok itt, hogy néhai *Dr. Boros György* nyugalomba vonult püspökünknek e szent helyen, a fennkölt gondolatokat és érzéseket tápláló templomban, hol immár számtalan nemzedék áldotta az Urat, Istenünk szent lelkétől sugalmazva s Gondviselésének segedelme folytán *végtisztességet* tegyek.

Tesvéreim, halotti gyülekezet! Az Unitárius Egyház nemcsak egy pár egyházközség, egy néhány iskola, valamennyi templom, pár tízezer hívünk serege, egy államhatárok által darabokra tépett s részleteiben talán megsérült mozaik. Az Unitárius Egyház a Jézus szelleme által táplált s évezredek szunnyó paraszában tisztára égett lelki alakulat, szellemi közösség, társadalmi szervezet, valláserkölcsei életközösség, kulturális orgánizmus, amely láthatóan és láthatatlanul átszövi az egész Erdély, majd Magyarország, Európa, sőt az egész világ kialakulófélben levő, fejlődő közösségét.

Az évszázadok vajudó méhéből kipattant isteni szikra legelőször Dávid Ferencnek lelkét gyújtotta meg s lobogtatta olyan varázslatos fénnel, hogy e világító szövétnek mellett hivatásos őseink nem tétován járták göröngyös útjaikat, hanem bizton haladtak előre az emberi szellem fejlődésének útján, akár a dicsőség magaslatára, akár a börtön mélyére jutottak küzdelmeik közepette.

Ez az isteni szikra termékenyült meg akkor, amidőn nagy emberi akarások, verejtékezések, üldözések s mindenfajta megpróbáltatások ellenére, sőt következtében felépült egy-egy templom s életbe szökkenett egy-egy iskola. Ez jegecsesedett bele az unitárius társadalmi testvériségbe s ez kristályosodott ki egész Egyházunk lassú és fokozatos megvalósulásában.

Ennek parazsa mellett állottak elő a családi tűzhelyek, az elemi iskolák, a közép- és felsőiskolák, majd kultúrházaink, melyek valóban küzdelmes életet élő népünknek kell, hogy otthonai legyenek közösségi, társadalmi életünkben.

Ez az isteni szikra adott életet összes tanítóinknak, tanárainknak, lelkeszeinknek, vezetőknak és vezetetteknek egyaránt. Ez táplálta Egyházunk hajójának egyházi és világi kormányosait, s ama nagy lelkeket, akik szellemi és anyagi értékeiket mindannyiunk közkincsévé tették, hogy így közelebb vihessenek az ember örök eszményképéhez és teremtőjéhez: az Atyához.

Az egész múlt van itt e pillanatban, hogy megtermékenyítse és értékessé tegye az egész jelent a jobb jövőndő örök reményében.

Azért van itt s azért szól, hogy *egyetemes Egyházunk* egyházi *kormányosának* távozása alkalmával kellő öntudattal, megfelelő léleknemességgel s főlemelő bensőséges érzésekkel tegyen végtisztességet, amely méltó az örök életben és örök fejlődésben feltétlenül hívő unitáriusoknak egész seregéhez.

Mint annyi más, *Dr. Boros György* is a Székelyföldnek volt szülőtte. *Tordátfalván* hozta életre egy szerető szívű székely anya s nevelte fel egy erős székely gazda. Tordátfalva, ez a kicsiny, pár száz unitárius lelket számláló, tiszta unitárius falu, ősi fészke a Gombos Sámueleknek, a Boros Sándoroknak, a Pap Mózeseknek, a Lukácsi Sándoroknak, a Boros Jenőknél s annyi másnak, meghaltaknak és élőknek, akik Egyházunknak kiművelt szellemű, nagy értékei valának.

Azután *Székelykeresztúr* vette át algimnáziumával s a fogékony lelkű, szorgalmas ifjúnak életszemlélete már a Nagyküküllőig terjedt az Alba és a Nyikó szűkebb világából.

Azután *Kolozsvár* jött, minden unitárius tanuló ifjúnak legfőbb vágya. Itt nyeri azokat a benyomásokat, amelyek elhatározzák jövőjét s innen, Erdély fővárosából megy a világfővárosba: *Londonba*, hogy Angliának, majd Amerikának nagy méretei mellett kibontakozhassék teljes öntudatos világszemlélete.

Bármerre ment, az életegységét soha el nem veszítette s bármit tanult, a fejlődésben levő világ kialakulását szemlélte mindenkör. Ő lett egyike azoknak, akik a világban felismerték az unitárizmusnak nagyszerű és örök hivatását.

Tanulmányai befejezése után a *lelkészneveléshez* fog s mint tanár és dékán 49 évig szolgálta Egyházát e magasztos hivatás mezején.

Közben beleéli magát az egész Egyház életébe s a kis gyermekeknek megírja a *jó gyermekek-könyvét*; együtt él a reménykedő szívű emberekkel s különösen a női szívek gazdag világa köti le figyelmét: megszületik a *Szívemet hozzád emelem* című imakönyv.

Mozgalmat visz bele a társadalmi életbe s életre kel a *Dávid Ferenc Egylet*; táplálni óhajtja a szellemi, lelki táplálékért esedezőket s előáll az *Unitárius Közlöny*.

Van egy lelki, szellemi jóltevője, atyja, Dr. Brassai Sámuel, aki gazdagította az egész magyar tudományos, művészi, szellemi és társadalmi életet s annak maradandó emléket óhajtván állítani, megírja *Dr. Brassai Sámuel méltó életrajzát*.

A megpróbáltatások szörnyű idejében (1918) Angliába megy, hogy részvétet keltsen hitrokonainknál a magyar nemzet irányában, majd Amerikai testvéreink figyelmét próbálja szenvedéseink felé fordítani s azután *püspökséget vállal*.

10 évig volt egyházunknak püspöke s bár már lankadozott ereje, mindent megtett tiszte betöltésére.

A rendkívüli nehéz és nyomasztó idők rendkívüli cselekvéseket követeltek a szétesni, elhalni és megsemmisülni nem akaró unitárizmustól s erdélyi kicsiny egyházunktól, aminek következtében agg püspökünk nyugalomba vonult.

Mi mai unitáriusok becsületos szívvel és őszinte lélekkel meg vagyunk győződve; mi, akik belülről ismerjük e lelki értékért küzdő Egyházat, hogy mindannyiunkat az Isten lelke s gondviselő keze vezetett. Távol volt tőlünk kicsinyes személyi gyűlölség, harag vagy bosszú; de olyan nagy volt Egyházunk, múltunk, elenünk és jövő érdekeink szeretete, hogy ez a forró szeretet, amelyben mindannyian egyek voltunk, irányította Egyházunk életét.

És mostan itt állok, hogy minden szent értékünk nevében és képviselőjében, intézményünk és egyházi hatóságaink képviselőjében békeszót szóljak a távozó, a békehonába siető lélek felé:

Isten veled néhai testvérünk, drága unitárius afia, Isten veled, Te népnevelő, tanár, püspök!

Amíg Egyházad, Egyházunk él és áll, addig emléked szeretettel meg fogjuk őrizni.

A Te kisebb családdal együtt nagyobb családod, az Egyház hálával és szeretettel gondol Rád most és mindörökké.

* * *

A Dávid Ferenc Egylet nevében *Benczédi Pál* szerkesztő búcsúzott:

A Dávid Ferenc Egyletnek és lapjának: Az Unitárius Közlönynek búcsúját mondom el e megható pillanatban, a végső el-

válás eme szomorú órájában. Dávid Ferenc Egylet állott legközelebb az elköltözött szívéhez; ebben az egyesületben fejtette ki most már néhai Dr. Boros György társadalmi eszményeit. De ez az egylet töltötte be s talán tölti be ma is egyházi szervezetünkben a *szív szerepét*. Ez az egylet vállalta azt a nagy feladatot, hogy egyházi életünket elmélyítse, az egyes embereket a nagy vértanú Dávid Ferenc zászlója alá tömörítse, az unitárius vallás egyszerű, de fönséges eszméit mindenütt, ahol arra alkalom van, hirdesse; az egyháztörténelem kimagasló alakjainak, a nagy jellemeknek kiváló erényeit bemutassa, hogy a történelem valóban tanító mestere lehessen az életnek, az embereknek; az igaz hitet, nemes erkölcsiséget hirdesse mindenütt, kunyhók és paloták lakóinak egyaránt; a tudást és műveltséget elvigye a legtávolabbi falvakba és a nagy városok külvárosai elhagyatott szegényei közé; az egymásért való felelősségtudatot fölébressze mi bennünk, hadd váljék valóban vérünkkel az a tudat, hogy egymásnak testvérei vagyunk; ez az egylet már első zászlóbontása alkalmával az ifjúságnak eszményeket, irányt igyekezett adni.

Lelki szemeimmel látom ezt a kibontott lobogót, látom, amint ezelőtt 57 esztendővel az akkori unitáriusok nagyjai, kicsinyei sorakoznak és lelkesedéssel mennek a zászló után s látom lelki szemeimmel a zászlótartót, a fiatal tanárt, *Boros Györgyöt*, amint a megragadott zászlót magasan lobogtatja és viszi az alpesi ifjú átszellemült tekintetével, bátorságával és meggyőződéssel, sohasem lankadó akaraterővel mindig „főlebb, főlebb”. Rövid idővel a megalapítás, megszervezés után a Dávid Ferenc Egylet az egész Egyház területén megtalálja a maga hivatását, megnyeri a szíveket és az egyházi életnek nélkülözhetetlen alkatrésze, az egyházi szervezet szívverése lesz. De nélkülözhetetlen szervvé válik az egyházi életnek az Egyház lapja: az Unitárius Közlöny is, amelynek 35 esztendőn keresztül *Dr. Boros György* szerkesztője volt.

Azt mondják, hogy a vagyont könnyebb megszerezni, mint megtartani. Ez a mondás nemcsak az anyagiakra, hanem a szellemi és erkölcsi javakra is vonatkozik. Sőt talán az utóbbiakra jobban, mint az előbbiekre. Egy félszázad alatt sok egyesület és lap keletkezett, de azoknak jó nagy része már a jól kiérdemelt feledésé lett, eltűnt még az emberek emlékezetéből is. A Dávid Ferenc Egylet és lapja nem merülhetett be a feledés mélységes tengerébe, mert volt egy lelkes, talán nem tulzás, ha azt mondom, fanatikus

hívő, aki hitt ennek a szervezetnek életében, hivatásában, aki azért soha-soha még az öregség idejében sem szünt meg lelkesen munkálni. A Dávid Ferenc Egyletnek és lapjának ez a soha meg nem szünnő lelkes munkása, az itt nyugvó *Dr. Boros György* volt.

Az örökké lángoló szív megszünt dobogni, a munkás karok lehanyatlottak, a mindig biztató arcról elszállt az élet színe s az elmúlás sáppadtsága vett erőt rajta. Mi azonban nem hiszünk a halál diadalában. Aki munkáiban, alkotásaiban, kedveseinek szívében él, az nem hal meg; halott csak az, akit elfelejtenek, akinek alkotásai nincsenek, hogy hirdessék élete művét.

A Dávid Ferenc Egylet, szíved eme legkedvesebb munkaköre, ezekkel a gondolatokkal búcsúzik Tőled, mikor elindultál a nagy útra. A mi egy igaz Istenünk, akit oly híven és lelkesedéssel szolgáltál egy hosszú, áldott életen át, koronázzon meg az igazak koronájával; a tiedet pedig vigasztalja meg atyai szeretetével. Egyházunknak pedig adjon továbbra is lelkes, lángoló, önzetlen lelkeket, hogy tovább, magasan lobogtassák azt a zászlót, melyet Te oly magasra emeltél, hadd lássák és hadd olvassák: „főlebb! főlebb!“ Isten veled. Isten velünk.

* * *

Az Unitárius Irodalmi Társaság nevében *P. Szentmártoni Kálmán* főtitkár búcsuzott:

Az *Unitárius Irodalmi Társaság* képviselőjében állunk meg koporsódnál, volt tiszteletbeli elnökünk, hogy elbúcsúzzunk. Itt állunk a kérlelhetetlen halál csónakánál, amelyen egy magasztosabb világba költözöl, ahol megszűnik a tülekedés, minden megtisztul, felmagasztosul és kiengesztelést nyer. A halotti beszédek mindig hajlamosak a dicsőítésre, de mi nem akarunk dicsérő szavakból fenni koronát homlokod köré, mert egy hosszú életen át olyan sokat dolgoztál, hogy nincs szükséged a csak szájjal dolgozók üres, hazug szóvirágaira, mert maradandó *tettek* és alkotások hirdetik nyughatatlan lelked cselekvőképességét. Nagyarányú *irodalmi munkásságodból* nem egy van olyan, amely túl fog élni és a jövő nemzedéknek is nélkülözhetetlen olvasmánya lesz. Hogy egyebet ne említsek, egyik valláserkölcsi eszméket hirdető unitárius lapunk ma is büszkén hirdeti címlapján: *Alapította Dr. Boros György*; a halhatatlan *Brassairól* írott munkád pedig az íróra is dicsfényt sugároz. *Imádságos könyved* tele van meleg szívvel és lélekkel, minden imádkozónak nyújt lelki vigasztalást, hitbeli megerősödést és megnyugvást.

Az idők távlata s a *tiszta történetírás* fog majd több fényt deríteni nemes alakokra és munkásságra, mert a közelség ragyogása elzárja szemünk elől a könyörtelen igazság kérlelhetetlen tárgyilagosságát. *Pap-tanár és író voltál.* Mint tanítómaster örökké progogandát csináltál a szeretetnek, a jótékonyságnak, az irgalmasságnak s mindig összetartó és egybeforrasztó ideálokat kerestél. Arcodon árnyékot soha nem láttunk, hanem mindig ott volt az *élet tisztasága* és a *hűség* az egyház hagyományaihoz. Mint író, tolladat mindig csak jóra használtad, írásaidban mindig az *építés kötelezettsége* vezetett, vallásos, általános emberi és nemzeti érzés irányították minden sorodat. Az író nemzeti értékét, *rangsorát* nem az jelöli meg, hogy valaki hány kötetet írt, hanem az, hogy milyen lélekkel szolgálta nemzetét s micsoda áldozatot hozott a hazáért. *Dr. Boros Györgynek* egész életén át minden gondolatát izzó *fajszeretete* és a *függetlenségi eszmék* mocsoktalan zászlójának hordozása tölti be. Mikor a magyar nemzet életében a mohácsi vésznél is nagyobb, világháború utáni összeomlás bekövetkezett, nem tud pihenni, vitte az *örök magyar reménység*, a *magyar igazság* mély érzése, felhasználja a külfölddel való összeköttetéseit, munkálkodik, levelezést folytat és bár Budapesten a *kommunista, keserű kenyértől, karcsú-sovány* alakja még szikárabbá lett, az anyagiak helyett táplálta a lelki eledel, hogy hátha hasznára lehet imádott fájának és szeretet egyházának. Nem rajta múlt a sikertelenség sújtoló következménye s ez nem értékesebbítő nemzeti rangsorának megállapításánál.

Szép élete volt, többet részesült *édes költészetben*, mint *kegyetlen valóságban*. S mikor sorstörténetének drámai szakasza elkövetkezett, az élet akkor is feléje nyújtotta a mártíromság koszorúját. A harci zaj, a hangosság elült s ő visszavonult a befelé élés magányába és székely szívósággal a napfényes idők emlékeit élve, a multat felújította s haláláig írta és írta emlékeit, okulásul a jövőnek.

Nagy halottunk! Nagyrabecsült volt tiszteletbeli elnökünk! Sokat dolgoztál, kifáradtál és jogod van a nyugalomra! Isten vedled! Pihenj csendesen!

* * *

Az Egyetemes Unitárius Lelkészkör nevében *Csifó Nagy László* ezeket mondotta:

Az Unitárius Lelkészkör és volt tanítványaid nevében állok meg ravatalodnál már néhai nagy püspökünk, *dr. Boros György*, hogy hálánknak és nagyrabecsülésünknek pár szál virágát helyezzem kopsódra.

A Lelkészkör nevében, melynek ott voltál a bölcsőjénél s annak fejlődéséért sokat fáradoztál, munkásságát mindvégig érdeklődéssel figyelted.

Életednek legnagyobb részét a lelkeszek nevelésére szentelted, s ezen a téren elévülhetetlen érdemeket szereztél magadnak. Lelkeszi karunkban alig van egy néhány, aki ne lett volna tanítványod, akik mind hálás kegyelettel őrizzük emlékedet, s életünk útain a megpróbáltatások között mindig előttünk lebeg intő szózatod: „Ha ti megmaradtok az én beszédemben, bizony az én tanítványaim lesztek.*

Küzdelmes, nehéz pályánkon, olykor-olykor, hogyha csüggedünk, a Te példadra emlékezve, lelkednek erejéből fogunk meríteni, s Téged követve tanulunk dolgozni, megpróbáltatást és súlyos csapást hangtalanul, panasz nélkül elviselni.

Eseményekben gazdag, szorgalmas és kitartó munkában eltöltött életed most végéhez ért. Lehanyatlott a munkás kéz, a szerető szív megszűnt dobogni, a fáradt test megpihent s lelked messze szállt az örökkévalóságba.

Isten veled, legyen álmod csendes az édes magyar földben.
Emléked közöttünk örökké élni fog.

* * *

Az Erdélyi Múzeum Egyesület nevében *Dr. Tavaszy Sándor* búcsúzott.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöksége, választmánya és valamennyi szakosztálya, különösképpen a bölcsészeti-, nyelv- és történet-tudományi szakosztály nevében veszek búcsút *Dr. Boros György*től, Egyesületünk legrégebb választmányi tagjától és leg-hűségesebb munkásától.

Dr. Boros György ahhoz a boldog nemzedékhez tartozott, amely még ifjúságában ott ült azoknak a lábainál, akik nemcsak alapítói voltak Egyesületünknek, hanem első hírnökei is annak az erdélyi magyar művelődési eszménynek, amely az erdélyi nemzeti léleknek alapja is, vezérlő elve is. *Dr. Boros György* lelkében a múzeális gondolat iránti lelkesedés lángját *Mikó Imre*, *Brassai SÁ-*

muel és a többi fundatorok gyűjtötták fel és az ők szellemük éltette olyan erővel, hogy ez a láng tudott hevíteni és lelkesíteni minket is, későbbi nemzedékeket.

Dr. Boros György, mint Egyesületünk legrégebbi tagja szolgálta és biztosította a folytonosságot, nehogy megszakadjon az, és nehogy elveszen valami azokból a drága hagyományokból és abból az áldott szellemiségből, amely Egyesületünk létalapját képezi. Nem volt választmányi ülés, vagy értekezlet, amelyen — amíg csak tehettem — meg ne jelent volna s ne hallatta volna reménységtől duzzadó és a jövőbe vetett bizalomtól áthatott szavait. De ott volt ő nemcsak a tanácskozó asztalnál, hanem ott volt az előadói emelvényen is igen gyakran, hogy bizonyosságot tegyen eszméről és ezekben gyökerező eszményeiről. Egy évvel ezelőtt, 1940 jan. 10 én nagy előadást tartott Emersonról, nagy szellem-rokonáról és eszmény-társáról. Fáradtan és megtörtén, csendes és halk hangon, de teljes lelki erővel kötötte lelkünkre a nemes szellem diadalába vetett bizalmát.

Dr. Boros György, mint legidősebb választmányi tag, éveken át, amikor a hatalom nem volt hajlandó megválasztott alelnökeinket megerősíteni, maga töltötte be az elnöki széket. Eljött, fáradtsággal nem törődve, vándorgyűléseinkre is, boldogan lobogtatva azt a tángot, amelyet Egyesületünk hőskorában gyűjtött, hogy hozzájáruljon ahhoz, hogy a megpróbáltatások nehéz éveiben megismételjük az első hőskor nagyszerű tetteit. Szeretetével, símogató jóságával és meleg barátságával mindig mellettünk állott s mi — elmondhatjuk — mindig nagyon boldogok voltunk az ő baráti szívének dobogását érezve.

Dr. Boros György áldásos és hűséges munkájáról Egyesületünk soha el nem felejtkezhetik. Már most, itt az ő koporsója mellett, meg kell mondanunk és a jövő nemzedékek számára hirdetniük kell, hogy Dr. Boros Györgynek tekintélyes része volt abban, hogy Erdélyi Múzeum Egyesületünk tárait, ezt a legnagyobb erdélyi magyar közvagyonot és Egyesületünk tiszta és már történetivé vált szellemét, hiánytalanul és töretlenül tudtuk átmenteni a vészes viharoktól tomboló áradat túlsó partjáról az innenső boldog partokra.

Áldott és boldog lelkű sáfára volt ő az Istennek, áldott és boldog az ő nevének emlékezete mi közöttünk!

* * *

A sírnál József Miklós budapesti lelkész és esperes ezeket mondotta :

Szomorú halotti gyülekezet! Kedves testvéreim !

János evangéliumának misztikus fejezetében a jó Pásztorról a következőket olvassuk: „*Én az én életemet letésem, hogy ismét fölvegyem azt.*“ (X. 17.) Ez az elgondolás foglalkoztatja lelkemet, amikor megállok, a mi Istenben boldogult lelki vezérünk sírja fölött, hogy utolsó istenhozzádot mondjak mindnyájunk nevében, az élet fáradt vándorának. Úgy tetszik nekem, hogy kiváltképpen illenek reá ezek a szavak, amelyekben a lét nagy titka van megörökítve. Ilyen szellemben búcsúzunk mi tőle s illetve ilyen értelemben vesz búcsút ő is mitőlünk, amikor azt mondja — mintegy végrendelet gyanánt — az érette szomorkodóknak: „*Én az én életemet letésem, hogy ismét fölvegyem azt.*“ . . .

Letésem az én földi házam romlandó sátrát, hogy fölvegyem az Istennél a mennyben azt az örökkévaló hajlékot, amely nem kézzel csinált, s amely felé egy hosszú és fáradságos élet folyamán élő hittel és lankadatlan küzdelemmel törekedtem. Hervatag ajkaimmal is megköszönöm a Gondviselésnek, hogy adott nekem szerető szíveket, akik számomra a nemes munkát megkönnyítették s akiknek meghitt körében mindig boldognak éreztem magamat. Abban a hitben éltem mind a mai napig, hogy a síron túl ismét találkozunk . . .

Letésem, a négyszázéves mártíromság tüzeiben égő és hamvadózó egyházam igáját, hogy magamra vegyem ama láthatatlan egyház, az „egy akol és egy pásztor“ gondjait; ápolva továbbra is a megértés és megbocsátás szellemét, amelyre példát adott nekünk minden időnek jó Pásztora, az Úr Jézus Krissztus. Ő vezérelt engem teljes életemben. S ha valami maradandót alkoték híveim és tanítványaim javára, azt neki és a „Tizenkét Apostol“ tanításának és a női szív fölemelő áhítatának köszönhetem. A hosszú élet titkát pedig attól a küzdelemben nyugvó áldott öregtől tanultam, akinek mindvégig famulusa és írődeákja valék . . .

Letésem a könnyben és vérben ázott szent magyar Haza darabokra szaggatott földabroszát, betakarva azt Szent István palástjával, hogy fölvegyem a feltámadás reményében az ezeréves Magyarország *integer* határait, a bérceket és a völgyeket, a tanyákat és a városokat, a folyókat és a tengereket, a templomokat és az iskolákat s csodálatos krónikának legendás hőseit, akik rettenthetlen bátorsággal tekintenek ma is a magyar jövő ígéretei felé. „Így volt, így lesz“ — az én jelszavam is, amíg a mesterkéltségek határokra túl morzsolgatom

a száműzetés keserű kenyerét. Magyar voltam és unitárius; haló poraimban is magyar maradok. Istené a hála, hogy honi földben térhetek végső nyugvóra...

És letészen a humánizmus, az embertestvériség tépett lobo-góját, amelyet távoli világrészekben meghordoztam, hogy felvegyem az örök békezászlaját, amelynek győzelméért viaskodnak — talán-talán — azok is, akik ma vértbe és vasba öltözve száguldának egyik égtájtól a másikig. Nem tudhatom, nem is kérdezem, hogy melyik részen van az igazság, s hogy annak sorsát csakugyan a nyers erő fogja-e eldönteni; de a mostani megszállottság ideje után bízom a népek és nemzetek jobb jövőjében, amikor testvérek gyanánt megértik és istápolják egymást az emberek, mint a közös mennyei Atyának édes gyermekei. Ezért imádkoztam egész életemben. Ezért dolgoztam, türtem és szenvedtem a jó pásztor példája és útmutatása szerint... Uram, jöjjön el a Te országod!...

„Én az én életemet letészem, hogy ismét fölvegyem azt“... Végül — letészem a keserű poharat, amelyet az én Mesterem fenékig kiürített, s amelyet az én ajkaim is az Isten akaratán való megnyugvással érintették és fölveszem és magasra tartom a keresztesek „holy Grail“ serlegét, amelyben kristálytiszta gyöngyözik az üdvösség és kegyelem égi harmata. Aki ebből iszik, az soha örökké meg nem szomjhozik; mert örökéletnek itala ez minden igaz hívő számára, akit az Örökkévaló magához szólít egy magasabbrendű szolgálatra!...

Mondják: a haldoklónak utolsó világos pillanataiban mintegy villámgyorsan lepergő filmen lejátszódnak az élet apró örömei és kimagasló eseményei. Ezek újulnak meg most, szomorú Halotti Gyülekezet s kedvesei az elhunytak! a mi lelki szemeink előtt. Mondjuk: ez a mi Istenben boldogult lelki vezérünknek a végrendelete. Tanuk: a bensőséges családi érzület, az egyházas buzgóság, az önzetlen hazafiság és az ideális emberszeretet... Hitelesítve az *áldozat* pecsétjével, amely ezen a földön és a föld felett az egyedüli és állandó szellemi érték: igazi arany valuta.

Kedves Barátunk és Atyánkfia! Ezzel a búcsúszóval köszönjük meg, hogy hittél, reméltél, és szerettél, apostoli lánggal és buzgósággal előttünk jártál. Kérjük a mindenek Urát, vigasztalja meg szentlelkével kesergő szeretteidet; nyugtassa meg a közös sírban a hamvadó porhüvelyt, s égbe röpönő halhatatlan lelked előtt nyissa meg az örökélet kapuját... Isten veled!... Isten velünk... Ámen.

Az Unitárius Irodalmi Társaság első közgyűlése Magyarországon.

Az Unitárius Irodalmi Társaság évi közgyűlését január 11-én tartotta. Dr. Gál Kelemen elnök megnyitója után P. Szentmártoni Kálmán főtítkárról felolvasta következő jelentését:

Igen tisztelt közgyűlés!

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1940. évi működéséről, főtítkári jelentésemet szerencsés vagyok a következőkben megtenni:

1. Mindenekelőtt adjunk hálát a mindent bölcsen elrendező jószágos Istennek, hogy 22 évi szenvedés után megengedte értünk ezt a napot, amikor első alkalommal tarthatjuk szabad Magyarországon évi közgyűlésünket. A mi Unitárius Irodalmi Társaságunk román impérium alatt született s élte át eddigi küzdelmes éveit. Ha visszalekintünk az Unitárius Irodalmi Társaság immár 20 éves munkálkodására minden hivatkozás nélkül állapíthatjuk meg, hogy a román impérium alatti szenvedéssel teljes években a mi Irodalmi Társaságunk nemcsak unitárius, hanem magyar nemzeti missziót is teljesített olyan gondterhes, nehéz években, mikor más hasonló, sőt nagyobb múltú kultúrintézmények, Irodalmi Társaságok elnémultak. A mi Unitárius Társaságunk alapítása óta építette a magyarságot és hozzájárult a magyar kisebbségi élet szellemi építéséhez s a magyar nemzeti öntudat ébredéséhez. Hogy Irodalmi Társaságunk s annak kiadványa, mintegy hivatalos lapja, a „*Keresztény Magvető*“ unitárius és nemzeti hivatását teljesíthette, abban nagyrésze van nagyrabecsült Elnökünknek, Dr. *Ferenczy Géznak*, aki egyházi életünkben páratlan, fejedelmi Maecenása volt unitárius irodalmunknak. Elismeréssel tartozunk e visszatekintő pillanatban a „*Keresztény Magvető*“ felelős szerkesztőjének *Vári Albert* afiának is, akinek komoly higgadsága lehetővé tette, hogy féltett s idegen felekezetek által is becsült folyóiratunk sohasem volt szélsőséges, nem szolgált érdekcsoportokat, magán, vagy családi ügyeket, hanem kritikai szellemében is mindig magasabb eszmény felé, az igazságra törekedett.

A „Keresztény Magvető” szerkesztésénél különösen a román impérium utolsó éveiben nagy önmegetagadásra, mérsékletre, megfontolásra volt szükségünk, hogy elkerülhessük a katonai cenzurák kérlelhetetlen, kegyetlen szigorát, amely minden magyar ténykedés, minden szépen csengő magyar szó mögött mindig irredentizmust keresett. Az összeütközés közöttünk mindenféle tompítással, hangtalanná tétellel sem volt elkerülhető. Apró sanyargatásokon kívül, amelyek közé tartozott az is, hogy hangulatuk szerint a magyar helységnevek írását némelykor megengedték egészen magyarosan írni, máskor románul és magyarul követelték, majd pedig csak románul, egy alkalommal *Dr. Kovács Lajosnak*: „A szabadelvű protestáns teológiai gondolkozás múltja, jelene és jövő kilátásai” című dolgozatát minden ok nélkül annyira kicenzurálták, hogy a dolgozat teljesen érthetlenné vált. Mikor ezért a főtítkár felvilágosítást kért a cenzortól, azt válaszolta, hogy mit szólna e cikkhez a görög keleti és görög katolikus püspök, ha elolvasná? Neki ilyen szempontból kell elbírálnia a dolgozatot. Közbe jártunk a királyi helytartóságnál is, de az is csak fél eredménnyel járt s azután az egyházi *főhatóság* útján a Minisztériumhoz fordultunk panaszunkkal, ami teljes eredménnyel járt, mert a miniszter elrendelte a dolgozatnak eredeti szövegében való megjelenését, a túlbuzgó cenzort pedig elmozdították.

A magyar felszabadítás mentette meg Dr. Fikker Jánost és P. Szentmártoni Kálmánt a hadbírósg elé állítástól. Ugyanis mikor P. Szentmártoni Kálmán rádió előadásának második példányát Budapestre küldötte, oda csak üres boríték érkezett meg, leragasztva. Pár hét múlva a cenzori hivataltól egy hadnagy megjelent a „Pallas” könyvnyomdában és onnan elvitte a Dr. Fikker János szerkesztésében megjelenő „Unitárius Történelem” 3-ik számának 2—2 példányát, amelyet P. Szentmártoni Kálmán írt: „János Zsigmond az unitárius fejedelem” címen, hátrahagyva azon kedves üzenetet a könyvnyomdász útján, hogy a hadbírósg elé fogják őket állítani. Ezeket, mint az Unitárius Irodalmi Társaság életének *kortörténeti adatait* soroltuk fel, ismételten hálát adunk a jóságos Istennek, hogy szerencsésen túlvagyunk a román impérium küzdelmes évein.

2. Minden új év napján első gondolatunk nagyabecsült elnökünk felé fordul. Az 1940-ik év belső életének is első eseménye az volt, hogy új év alkalmából üdvözlöttük szeretett elnökünket,

aki arra válaszolva a többek között ezeket írta: „Jól esik megállapítanom, hogy Társaságunk az elmúlt év folyamán is érdemes tevékenységet fejtett ki, nemcsak folyóiratunkat, a „*Keresztény Magvetőt*“ tartotta *magas színvonalon*, hanem irodalmi tevékenységét is öregbítette. Ma már nemcsak azt mondhatjuk, hogy társaságunk kitűzött célja felé közeledünk, hanem azt is, hogy első sorban unitárius szempontból — *nélkülözhetetlenek* is lettünk.

Nagy örömet képezi, hogy Társaságunk vezetősége az érdekek szerzése terén elől jár, úgy szaklapjainkban, mint önálló művekkel útmutató, irányító. Ezt tanítják nemcsak a hasábocon gyakran megjelenő közlemények, hanem a pályadíjaink növekvő sikere is. Ez útmutatás sikerének bizonyossága az is, hogy Társaságunk működése iránt szélesedik az általános érdeklődés s munkás tagjaink a fiatalság sorából fokozatosan szaporodnak.

Minden arra utal, hogy következetesen haladjunk tovább a bevezetett úton. Munkamező kitért kapui további lankadatlan munkára hívják társaságunkat, annak érdemes tagjait, egyetlen jó Istenünk segedelmét kérem Társaságunk tagjaira és áldását munkálkodásukra.“ (Nagyajta, 1940. január 9-én.)

3. Az Unitárius Irodalmi Társaság felíratot intézett az egyházi Főhatósághoz, melyben előadta, hogy 1940. július 7-én 400-ik évfordulója lesz *János Zsigmond* unitárius fejedelem születésének s ezt a nagy évfordulót méltó módon kellene, hogy megünnepeljük. Egyben előterjesztette az emlékünnepelely rendezésére vonatkozó javaslatát. E. K. Tanács 545—1940. sz. a. javaslatunkat a Misszió Bizottság véleményének meghallgatása után elfogadta az alábbiak szerint:

1. Meghatározza, hogy 1940 július hó 7-én, vasárnap az összes egyházközségeinkben *János Zsigmond emlékünnepelely* tartassék istentisztelettel egybekötve.

2. Az őszi Egyházi Főtanács alkalmával egy nagyobb szabású emlékünnepelely rendeztessék Kolozsvárt s ennek előkészítésére a Misszió Bizottság az Irodalmi Társasággal együtt felkéretik.

3. Felkéri a Főtisztelendő Püspök urat, hogy az évforduló nagy jelentőségére való tekintettel külföldi unitárius testvéreink figyelmét hívja fel, valamint magyarországi unitárius testvéreink figyelmé is felhívandó.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy a *János Zsigmond emlékünnepelely* ügyét nem karoltuk fel egyforma lelkesedéssel. A budapesti

Az Unitárius Irodalmi Társaság első közgyűlése Magyarországon.

rádióban két előadást tartottak János Zsigmondról, az egyiket *Botár Imre* tanár fia, a másikat *P. Szentmártoni Kálmán* írta. Utóbbi „János Zsigmond erdélyi fejedelem“ címen külön füzetben is megjelent. Ugyancsak *P. Szentmártoni Kálmán* írt az „Unitarus Történelem“ 3. sz.-ban „János Zsigmond az unitárius fejedelem“ címen, továbbá előadást tartott 1940. április 7-én a kolozsvári Dávid Ferenc Egyletben; 1940. október 18-án a Budapesti Dávid Ferenc Egylet által rendezett emlékünnepeleyn az unitárius Misszióház zsúfolásig megtelt templomában szintén János Zsigmondról tartott előadást.

Az egyházközösségekben megtartott emlékünnepelekről gyenge visszhang hallatszott. Sajnálattal állapítjuk meg azt is, hogy az Egyház részéről tervezett János Zsigmond emlékünnepele a jubileumi év folyamán nem volt megtartható, mert nem volt a múlt évben Egyházi Főtanács s ezért a választmány megbízta *P. Szentmártoni Kálmán* főtitkárt, lépjen érintkezésbe a Misszió Bizottsággal, hogy az összehívandó Zsinati Főtanácson rendeztessék meg a tervbevetett János Zsigmond emlékünnepele. Ennyi, amit a János Zsigmond jubileumi évről feljegyezhetünk, de törhetetlenül hisszük, hogy az ötszázadik év majd többet mutathat fel, mert János Zsigmond alakja hova tovább mind értékesebb lesz a szabadelvű gondolkodók előtt.

4. Az Unitárius Irodalmi Társaság 1940. június 16-án nagy-sikerű felolvasóülést tartott a következő műsorral:

1. Elnöki megnyitó: Tartotta *Vári Albert* alelnök.
2. *Ruzitska György* jelentősége az erdélyi magyar zene történetében. Székfoglaló értekezés, tartotta: *Lakatos István* r. tag.
3. Költemények. Székfoglaló, előadta: *Fülöp József* r. tag.
4. Költemények. Székfoglaló, előadta *Szabédi-Székely László* r. tag.

5. *Mozart*: Vonós négyes. Előadták: *Lakatos István*, *Dr. Holló Endre*, *Scharl Imre* és *Mestitz János*. Elnök bezáró szavai után a székfoglalót tartó gondnok ünnepélyesen átnyújtotta a tagsági oklevelet.

A felolvasó ülésen megjelent nagyszámú közönség meleg ünneplésben részesítette tetszést nyilvánító tapsaival az összes szereplőket, valamint az ülésen jelenlevő *Dr. Ruzitska Béla* egyetemi tanárt, *Ruzitska György* zeneszerző unokáját is.

5. Az Unitárius Irodalmi Társaság iránti meleg érdeklődését mutatja *Dr. Fazakas Miklósnak* az a ténykedése, hogy 1500 leit

ajánlott fel Br. Daniel Lajos élet- és jellemrajzának megírására, kifejezve azt az óhaját, hogy az Irodalmi Társaság bizza meg P. Szentmártoni Kálmán főtítkárt az életrajz megírásával.

6. Az Unitárius Irodalmi Társaság 1940-re a következő pályázatokat hirdette :

1. Kelemen Lajos alelnök ajándékából egyezer lei pályadíjat egy történelmi elbeszélésre.

2. Dr. Fazakas Miklós ajándékából egyezer leit szépirodalmi elbeszélésre.

3. Dr. Ferenczy Géza elnök ajándékából háromezer leit Kaáli Nagy Elek élet- és jellemrajzának megírására.

Az 1-ső számú pályázatra egy, a másodikra 10 pályamunka érkezett, a harmadikra egy sem.

Választmány *Márkos Albert* tanár vál. tag alapos bírálatának alapján a történelmi elbeszélés *jutalomdíját*: „A múlt tanít és kötelez“ jeligéjű pályamunkának ítéli oda.

A szépirodalmi elbeszélés *jutalomdíját*: „A vézna kis lány“ című pályaműnek ítélte oda. Ezenkívül *dicseretre* érdemesnek ítélte 1. „Az elsodort falu“, 2. „Őserő“, 3. „Magyarsors“, 4. „1901“, 5. „Erdély“ jeligéjű pályamunkákat.

7. Múlt évi beszámolóink óta unitárius íróktól önállóan a következő művek jelentek meg :

Ferencz József: „A Duna-Tiszamenti Egyházkör.“ Képes krónika. Budapest, 1940. 65 l.

Ferencz József: Az ökumenikus mozgalmak. Kolozsvár.

Clarke-Szent-Iványi: „A keresztény imádkozás“.

Gyulai Zoltán: Rátió és lélek.

Gyulai Zoltán. Újabb látóhatárok a hit- és természettudomány határmegyéjéről. „Keresztény Magvető“ 1940.

Gyallai-Pap Domokos: Külön nóta. Színjáték.

Az *Unitárius Presbíter Kátéja*: Dr. Varga Béla püspök ajánló sorával. A teol. akadémiai tanárok közreműködésével összeállította: *Dr. Fikker János* dékán.

Tóth István: A magyar díszítés alapformái. Minerva kiadás.

Simén Dániel: A lélek problémája.

Gyallai-Pap Sándor: Őszi ének. Cluj-Kolozsvár.

Az *Unitárius Egyházi Főtanács* 1939. dec. 3–5 napjain Kolozsváron tartott üléseinek *Jegyzőkönyve*. Szerk. *Dr. Kiss Elek*.

Kelemen Imre: „A keresztény élet kapujában.“ Keresztelési beszédek. Odorheiu 63 l.

Az Unitárius Irodalmi Társaság első közgyűlése Magyarországon.

P. Szentmártoni Kálmán: János Zsigmond az unitárius fejedelem. Unitárius Történelem 3 sz. Kolozsvár, 1940 16 l.

P. Szentmártoni Kálmán: János Zsigmond erdélyi fejedelem. Kolozsvár, 1940. 11 l.

Borbély Andor: Román uralom Erdélyben. A Magyar Revíziós Liga kiadása.

A fennebb említett önálló munkákon kívül értékes irodalmi munkálkodás folyt a „Keresztény Magvető“-ben, „Unitárius Szószék“-ben, „Unitárius Közlöny“-ben, „Unitárius Egyház“-ban és az „Unitárius Naptár“-ban. Újabb vállalkozás indult „Unitárius Történelem“ címen, amelynek célja az, hogy unitárius népünk és más érdeklődők a rövid történelmi képeken át jobban megismerjék unitárius egyházunk küzdelmes, de felemelő múltját.

Kapcsolatosan megemlítem, hogy a sajtótörvény értelmében az unitárius folyóiratok, lapok kiadó laptulajdonosai újabb anyagi áldozatot kell, hogy hozzanak. A lapok szerkesztői és felelős kiadók kötelesek beiratkozni az *Országos Magyar Sajtókamarába*, ami anyagiakban azt jelenti, hogy az Unitárius Irodalmi Társaságnak, mint laptulajdonosnak a „Keresztény Magvető“-nél Vári Albert felelős szerkesztő után havonta 5 P., P. Szentmártoni Kálmán felelős kiadó után havi 10 P. tagsági díjat kell, hogy fizessen. Tekintettel arra, hogy a „Keresztény Magvető“ szerkesztéséből és kiadásából egyetlen fillér jövedelem sincs, hanem csak magasabb erkölcsi és tudományos cél szolgálatában dolgoznak a szerkesztők és kiadók, kértük az Országos Magyar Sajtókamara Elnökségét, hogy nevezett szerkesztők és kiadó sajtókamarai tagságának ügyét úgy intézzék el, hogy utárunk az Unitárius Irodalmi Társaság, mint laptulajdonos jelképesen csak havi 1—1 pengő tagsági díjat fizessen.

8. Az Unitárius Irodalmi Társaságnak van jelenleg 27 alapító, 38 választmányi, 67 rendes, a művészeti osztálynak 4 tagja, összesen 136 tagja. Természetesen ebben a számban benne vannak Irodalmi Társaságunknak azon tagjai is, kik a bécsi döntés után Romániában maradtak, de akinek minél hamarabb való visszatérését meleg szeretettel várjuk.

A választmány 1940. december 30-án tartott ülésén az Unitárius Irodalmi Társaság *rendes* tagjainak egyhangulag megválasztotta a következőket: Simén Dániel, Ferencz József, Ekárt Andor, Botár Imre, Végh József, Borbély Andor, Bíró János.

Kapcsolatosan javasolja egyhangulag a választmány a jelen

Az Unitárius Irodalmi Társaság első közgyűlése Magyarországon.

évi közgyűlésnek, hogy az Unitárius Irodalmi Társaság *választmányi* tagjainak *válassza* meg a következőket: Józán Miklós, Dr. Tóth György, Dr. Gelei József, Dr. Gyulai Zoltán.

Szeretettel üdvözljük e helyről is Unitárius Irodalmi Társaságunk most megválasztott összes tagjait és kérjük, hogy nagybecsű munkásságukkal támogassák Irodalmi Társaságunkat nemes törekvéseiben.

Örömmel jegyezzük fel, hogy a Kormányzó Úr *Őfőméltósága* Unitárius Irodalmi Társaságunk tagjai közül Korvin-lánccal tüntette ki *Kelemen Lajos* alelnököt, Korvin-koszorúval pedig Dr. Varga Béla és Gyallay-Pap Domokos választmányi tagokat. Kívánjuk igaz szívből, sokáig éljenek, hogy még sokat dolgozhassanak a magyar szellemiség emelésére.

Sajnálattal jelentem, hogy az Unitárius Irodalmi Társaság választmányának tagjai közül elhunyt: *Gátfalvi Sámuel* a székelykeresztúri unitárius főgimnázium volt kiváló igazgatója. Érdemeit méltattuk a „Keresztény Magvető“-ben. Nyugodjék csendesen!

Az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról részletes jelentést Hadházy Sándor, az Irodalmi Társaság pénztárnoka fog tenni.

Ezekben voltam szerencsés az Unitárius Irodalmi Társaság 1940. évi munkálkodásáról jelentésemet megtenni s tisztelettel kérem az igen tisztelt közgyűlést, szíveskedjék azt tudomásul venni.

Közgyűlés a főtítkári jelentést egyhangulag tudomásul vétele után ugyancsak egyhanguan megválasztotta a választmányba új tagoknak: Józán Miklóst, Dr. Tóth Györgyöt, Dr. Gelei Józsefet, Dr. Gyulai Zoltánt. A felbontott jeligés levelekből kiderült, hogy 1000 lei pályadíjat nyert történelmi elbeszéléssel: Fülöp József hírlapíró. Szépirodalmi elbeszéléssel 1000 lei jutalmat kapott: Pálffy Miklós kispap, dícséretet nyertek: Fábri József, Pálffy Ákos, Kökösi Sigmund Józsefné-Mátyás Piroska, Kozma Miklósné-Bedő Anna és Nemes Nagy Mária. Majd Vári Albert felelős szerkesztő a „Keresztény Magvető“-ről tette meg jelentését, Hadházy Sándor pénztárnok pedig az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról számolt be. Zsákó István dr.-nak az Unitárius Lexikon készítésére vonatkozó indítványát a közgyűlés részletes megtárgyalásra a választmányhoz utalta.

Sz. K.

Felköszöntő a Berde-serleggel.

Erdélyi Testvérek, kedves unitárius Atyámfiai!

Egyházunk történetében az önzetlen áldozatkészségnek, ha meg személyesítője után kutatunk, visszapillantva a történelmi távlatba, az erdélyi ősrendetegből *Berde Mózsá* alakja sudár fenyőként magaslik ki.

Bölcsője Háromszék kies lankáin ringott, itt szívta magába kora gyermekkorában a szabad Székelyföldből kiáradó független nemzeti érzést és a népies szellemet.

Majd Székelykeresztúr és Kolozsvár volt két mérföldkő a nagyrahivatott székely ifjú életében és szellemi fejlődésében.

Erdély ősi kultúrájának fellegvéraiban, az unitárius Alma Matereken, a Szamos-parti Athénben fogékony lelkületénél fogva már serdülő korában megszerezte a tudományos képzettsége és magasabb művelődésének alapjait.

Egy páratlan munkás, mondhatni aszkéta életen át önmegtagadással szolgálta a magyar közművelődést, a hazaszeretettől ízzó negyvennyolcas kormánybiztos, a szabadságharc leveretése után az évekig külföldi fogságban sinylődő hős honvédtiszt, a soha el nem csüggedő, nagyvonalú nemzetgazda, akinek genialitásával hatalmas méretűvé növelt mezőgazdaságait csak szerénysége múlta felül.

Egy hosszú élet ernyedetlen szorgalmával méltán rácăfolt meghitt barátja, a nagy Petőfi „Magyar nemes“-ére.

Bár krózsusi vagyonnal rendelkezett már élete delén, a vele született népies felfogására és puritánságára is jellemzően maradt róla hátra, hogy nagybuni kastélyában még a néhai gróf Teleki Samut is ősi szokás szerint tőrőspuliszkával vendégelte meg — egy szál faggyúgyertya mellett.

Jó vagy balsorsa bárhova is sodorta, az az Erdély volt és maradt mindig eszménye, amelynek klasszikus földjéből korát megelőzve küzdelmes évszázadokon át az egész világ közkincseként a Hit- és Gondolatszabadság kivirágzott, amelynek magyarsága a közelmúlt nehéz történelmi időkben újból példát adott arra, hogy a nagy nemzeti veszedelmek idején annak egyik öntudatos tagja sem vonulhat vissza az individualizmusból kifejlődött „splendid isolation“-nak, a rideg elzárkózottságnak elefántcsont várába, hanem az ősi székely nemzeti lélekben szunnyadozó népi öntudat és a közösség magasabb érzete, — akár, mint a primitív időkben annak

előfutaraként visszamaradt régi szokás, a kaláka, — akár a *Berde Mózsa* tüneményes közdasági érzékére valló, a székelység kívándorlását is ellensúlyozó közbirtokossági javak és székely határhozi szolgálat és pénzalapok felújítása, az egymásrautaltság és egymást megsegítés nemesebb gondolata kell minden egyes polgárának öntudatát áthassa.

Ez átörökölt faji, szociális és minden előítélettől mentes népi gondolat, — az újból vissza a néphez, az őserőt képező faluhoz, a székely fajhoz, — lehetett csak az a közösen ható erő, amely az alacsonyabb rendű elnyomónak úgy a külső, fizikai erőszakával, mint a raffináltan alkalmazott lelki kényszerével szemben is mindenkoron hatékonyan és sikeresen ellenállott.

Ez a lelkekben is szunnyadozó, tudatalattivá vált kölcsönös támogatás volt az a kovász, amely az erdélyi természet mostohaságai, a zord idők közepette is különböző fajainak évszázados élet-halál harcában a magyar néplélekben a sikeres ellenállást mindenkoron táplálta és még ezután is sajnos sokszázezer elnyomott testvérünknek ad fokozott erőt *hitéért, a faj fentartásáért és népéért* megvívandó hősi küzdelméhez.

Minket erdélyi unitáriusokat, még azokat is, akiket sorsa az erdők koszorúzta bérces szülőföldünkől bárhová elvetett, amikor a Berde Mózsa emlékéét magunk elé idézzük, a transzilvánizmus magasabbrendű tüze hevít; szálljon hát gondolatunk és hálánk vissza a nagy székely fejedelmi alapítónak és Egyházunknak történelmi aranykorába!

Nevét, bár nem véste Klió kemény márványköbe, számos kultúrintézményünk megteremtőjének és a „Berde-cipó“ hagyományozójának áldott emléke benne él a késői unokák hálás szívében.

Annak drága illatából kiárad nemcsak a szegény székely tanuló ifjakat éltető kenyérnek az ereje, hanem a közösség oltárára egy munkás élet eredőjeként helyezett fejedelmi gyümölcsnek az apoteozissa is.

Amikor Erdély sorsforduló évében, részbeni felszabadulása után ez ünnepélyes, felemelő alkalommal én is, mint évszázados papi ősök hálás ivadéka, szülővárosomba, Kolozsvárra zarándokolok és itt e történelmi falak között az emlékezésnek a serlegét az ő önmeztagadó, fáját híven szerető, a népies gondolatot féltékenyen őrző és Egyházunkhoz hűen ragaszkodó nagy fiára üritem:

megindult lélekkel kívánom, hogy minden elhatározásunknál egészséges közszellemtől irányítva a Berde Mózsa tisztultabb életfelfogása és magasztosult emléke, mint a drága hagyományként féltékenyen őrzött unitárius *összetartás eszményképe lebegjen előttünk!*

Vitéz Dr. Kozma György.

IRODALOM.

Kelemen Imre oklándi lelkész húsz úrvacsorai ágendát bocsátott közre az Unitárius Szószék július-decemberi számában. Amíg az ágendákat lapozgatjuk, az unitárius szakírók mostoha sorsa jut eszünkbe. A világért sem helytelenítjük, hogy szaklapjainkat időnként több dolgozattal keressük fel, sőt magunk is hirdetjük a fokozottabb támogatást, de arra gondolunk, hogyha nagyobb olvasó- és vevőtáborral rendelkeznék, a húsz ágenda negyvenre vagy hatvanra nőne s könyvalakban jelenne meg, mert szent a meggyőződésünk, hogy Kelemen Imrének még több dolgozata hever a fiókban. A dolgozatok így is egységes betekintést engednek az öntudatosan gondolkozó és őrtálló pásztor lelkébe, ki teljesen tisztában van a feladatával. Úrvacsorai ágendái nemesen egyszerűek és alkalomszerűek. S már ez magában véve sikert jelent. Tudja, hogy mit, mikor és kinek beszél. Hangja az örökhívó szó az úrasztalához, az élő vizek forrásához. Hittani szempontból talán nem annyira az úrasztalán, mint a jegyeken van a hangsúly, de ez a jelen esetben nem zavarja az ágendák szépségét. Mindenik dolgozatnak külön is megvan a maga értéke, de a sorozatban az őszi hálaadó ágendák a legsikerültebbek. A magam részéről ezeket helyeztem volna elől a sorozatban. A határról bevonuló istenáldás szinte kézzelfoghatóan nyilatkozik meg bennük, hogy azután imára boruljon az ember a Gondvtseľ előtt. De a többiből is szétárad az örök hit és forró szeretet, csak olvasgatnunk kell a dolgozatokat, de inkább fennhangon olvassuk, mert Kelemen Imre írói hatása az élő szó erejében bontakozik ki a legszebben. (S. D.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi Főtanácsunk. Történelmi jelentőségű Főtanácsi gyűlése volt Egyházunknak január hó 12-én. A gyűlésnek két tárgya volt, úgymint a IX. Egyházkör címen szerepelt Duna-Tisza menti Egyházkörnek a bécsi döntés folytán az anyaegyházhoz való visszacsatolása és a püspökválasztó Zsinat idejének és helyének kitűzése. A visszacsatolás ünnepi keretek között történt. *Dr. Kiss Elek* főjegyző, püspökhelyettes szeretettel köszöntötte a visszatérőket, mire *Józan Miklós* püspöki vikárius hasonló melegséggel válaszolt. Ezután a Főtanács a Duna-Tisza menti egyházköreiből választott élethossziglan 30 egyházi tanácsost, az Egyházkör által választandó törvényes képviselőikön kívül. Az új tanácsosokat *Simén Dániel* üdvözölte, mire *Dr. Veress Gábor* válaszolt. A püspökválasztó Zsinat idejéül április 27, helyéül Marosvásárhely tűzetett ki. A Főtanács előtti napon az Egyetemes Lelkészkör, az Unitárius Irodalmi Társaság és a Dávid Ferenc Egylet tartotta meg évi közgyűlését. Az ünnepi hangulatot az a tudat zavarta, hogy Egyházunknak mintegy harmada még mindig a határon túl maradt.

Felsőházi képviselőtünk. Folyóiratunk múlt évi utolsó számában (255 l.) megírtuk, hogy *Dr. Varga Béla* püspök és *Dr. Elekes Domokos* főgondnok lemondása folytán a magyar országgyűlés felsőházában Egyházunk egyelőre képviselő nélkül van. Most a felsőház tagjainak a háznagyhi hivatal által 1940. december hónapban összeállított „Név- és Lakásjegyzékéből“ örömmel és megnyugvással állapítjuk meg, hogy *Józan Miklós* atyánkfianak püspöki vikárius-ságról történt lemondása után is, a felsőházi tagsága érintetlen maradt.

Mikó Lőrinc. Ez a név mélyen be van írva Egyházunk történetébe. Két Mikó Lőrincünk volt. Az első a nagypapa, aki az osztrák abszolutizmusnak nyelvünket támadó, Egyházunkat és iskolánkat megsemmisítéssel fenyegető nehéz idejében állott a védelem tűzvonálaban. Ez a Mikó Lőrinc szerkesztette azokat a mély

jogi tudáson alapuló, bátor és önérzetes feliratokat, amelyekre az abszolutisztikus kormány is nem egyszer kénytelen volt meghátrálni. Ugyanilyen nehéz viszonyok között állotta a harcot az unoka: Dr. Mikó Lőrinc is, aki mint titkár állott Egyházunk élén a román uralom idejében. Az ez idő alatt történt püspökváltozások alatt ő képviselte a folytonosságot, s ő keltette a biztonság érzetét. Ő állott legelől a védelmi harcban s az ő jogilag megokolt és kifogástalan szabatossággal és körültekintéssel megírott memorándumainak, feliratainak és tiltakozásainak nagy része van abban, hogy Egyházunk a válságos éveket szerencsésen átélte. Most, amidőn megváltak évek hosszú során, nagy lelkiismeretességgel és tudással végzett egyházi titkári állásától, hogy hűsége jutalmául a kir. ítélőtáblai tanácselnöki díszes állást foglalja el: Egyházunk hálája és a mi szerencsekívánatunk kíséri szépen lendülő pályája további útjaira.

A magánlevelezések, mint történelmi adatok. A historiaírás felelősségteljes irodalmi munka. A történetírás megbízhatósága a forrásanyagtól és a historikus intuitív megérzésétől függ. A forrásanyag ismerete nélkül az események helyes megítélése ki van zárva. A múltra nézve nem ismerem egyházi levéltárunk anyagát. A közelmúltból utalhatok Ferencz József és id. Daniel Gábor főgondnokunk levelezésére. Utalhatok Dr. Boros György püspökünknek az egyházi levéltárba beadott levelezésére. A román uralom alatt a vezetők részéről folytatott levelezéseket egyháztörténeti szempontból oly fontos adathalmaznak tartom, hogy kár volna veszni engedni. A Főhatóság figyelmét ezuton tartom felhívandónak arra, hogy találja módját annak, hogy egyházi vezetőbembereink egyházi vonatkozású levelezései a múltra nézve is és a jövőben is az egyház levéltárába bekerüljenek. A hivatásos történetírók ezt a kérdést részletesebben megtárgyalhatnák és a Főhatóságnak szakszerű útmutatást adhatnának.

Dr. Tóth Gy.

A székely szombatosok. Erdély sokszínű vallási és egyházi történetében több helyen találkozunk a szombatossággal, melyet Ősi András szenterzsébeti székely nemes talált ki a XVI. század végén. Állítólag bánatában az ószövetségben keresett sebzett lelkére gyógyírt, s így született meg benne a szombatosság gondolata. De ami neki vigasztalásul szolgált, az az idők mostohasága folytán sokakra nézve vált a keserűség forrásává. Vallási eltévelyedés s a kereszténység visszafejlődése volt ez a szerencsétlen gondolat, de azért nem érdemelte meg azt a sok üldözést, amely a múltban érte a szombatoszkat s miattuk minket, uni-

táriusokat is. Nem Istentől való volt s ezért talán önmagától is megsemmisült volna. De a folytonos támadások és üldözések még fokozták azt az elkeseredett fanatizmust, amellyel ezen ártatlan kis szekta hívei egyoldalú felfogásukat vallották és gyakorolták. Azokról a megpróbáltatásokról, melyeket mi szenvedtünk miattuk, beszélnek az erdőszentgyörgyi zsinat (1618) és a dézsi egyezség (1638) s ezek következményei. Bár történelmileg ez a kérdés tisztázva van, mégis, mint visszajáró kísértet, ma is felbukkan Dávid Ferenc ellen a szombatosság vádja. De ma már nem féltünk a kísértetektől.

Ennek a bánatban fogantatott szektának annyi félreértésre, annyi szenvedésre és üldözésre alkalmat adó szomorú története most lezárult. Az idők folytán számuk leapadt. Csupán Udva hely vármegye egy kis falujában: Bözödújfaluban maradt meg hírmondónak néhány család, akik már egészen a zsidóságba mentek volt át. Most belátták, hogy a mai világban létjogosultságuk megszűnt. Ezért visszatértek ősi keresztény hitükre, s bár eredetileg nem mindnyájan az unitárius egyházból tértek volt át, most unitáriusokká lettek. Úgy értesülünk, hogy Ütő Lajos keresztúrköri esperes 90-et keresztelt meg és vett fel az unitárius egyházba.

Az unitárius irodalom. A „Kisebbségi körlevél“ című folyóirat, mely a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet közleményeit foglalja magában, a folyó évi januári 1. számában „A magyar tudományos élet Erdélyben 1918—1940.“ cím alatt az unitárius irodalomról ezeket írja: „Az unitáriusok tudományos tevékenységét gazdag szellemi hagyományok támasztották alá. A közel 80 éves „Keresztény Magvető“ ma Erdély legszínvonalasabb vallástudományos folyóirata. Az unitárius tudósok közül Borbély Istvánt, Gál Kelemt, Kelemen Lajost, Kiss Ernőt, Kiss Eleket, Vári Albertet, Szentmártoni Kálmánt, Szent-Iványi Sándort, Ferencz Józsefet, Boros Györgyöt, Balázs Ferencet és Fikker Jánost stb. említjük meg. Tudományos társulataik: a Dávid Ferenc és az Unitárius Irodalmi Társaság nagy múltra tekinthet vissza. Lapokat és könyveket adnak ki, pályatételeikkel pedig az unitárius magyar múlt nagy alakjainak állítanak emléket. Munkásságuk szép eredménye Boros György Brassai monografiája és Gál Kelemen 1935-ben megjelent több mint ezeroldalas, hatalmas kultúrtörténeti műve: „A kolozsvári unitárius kollégium története.“ Ugyancsak neki köszönhetjük az 1936-ban megjelent „Ferencz József (unitárius puspök) és kora“ c. félezer oldalas egyháztörténeti munkát.“ Bár sem az írók névsora, sem a jelentősebb irodalmi termé-

kek felsorolása nem teljes, mégis hálásak vagyunk a méltató sorokért akkor, amikor annyiféle támadás ellen kell állandóan védekeznünk. Különben e korszak irodalmi törekvéseinek és termékeinek a rendszeres feldolgozásával még magunk is adósok vagyunk.

Az elfelejtett János Zsigmond? Szeliden ez az értelme a „Református Élet“ című lap ez év január 1-i számában megjelent cikknek, melyet a fejedelem emlékének szentel. A múlt év jubiláló alkalmairól ír a szerző s röviden felsorolja mindazokat a magyar nagyságokat, akikre kegyelettel gondolt vissza a hálás emlékezet. János Zsigmond, úgy véli, kimaradt a felidézettek sorából, s szinte rohan, hogy egy-két vonással, talán helyettünk is, lerója a kötelességét. Írása azonban inkább kegyelet-sértés, mint elismerő tisztelet. Csaknem bocsánatot kér, hogy Szent Lászlóval és Mátyás királlyal egy kalap alatt kell megemlítsse. Történelmi szemlélete és megítélése az árny uralkodóról, ki kiülve az olasz vérből, megfejtethetlen módon unitáriussá lesz?! teljesen elfogult és hamis. Megemlékezése nem a valódi fejedelemről szól, hanem a felekezeti-tieskedő tendenciák vágyálmaiban eltorzult emberről, amit önérzetes visszaütés nélkül ma alig tűrhet el a tárgyilagos magyar történetírás. Nem tartjuk önmagunkhoz méltónak perbeszállni apró felburjánzó jelenségekkel, s így ezt a ferde beállítású írást sem áztatjuk el a cáfolat bontó vizében, csak azt állapítjuk meg, hogy igenis történtek János Zsigmondra való visszaemlékezések, melyeknek országos visszhangját csak a történelem dübörgő szekerének zaja tépte meg. A cikk tendenciájára csak annyit, hogy van valami figyelemreméltó abban, ha valakit sokat szídnak. (S. D.)

Unitárius karácsonyi ajándék érkezett az Erdélyi Helikon könyvbarátainak részére Kriza János „Tájszótár“-ának közrebocsátásával. Izléses, hófehér abaposztó kötésben, címlapján kék égből cikázó fehér galambok üzenetével jelent meg e karácsonyi békét árasztó kis ajándék-könyv, melybe a gyűjtő a székelyföldi tájszavak mellé a találós mesék egy bájos kis csokrát is beillesztette. A meleg ajánló sorokban olvassuk, hogy Kriza püspök, aki egész életét a „Vadrózsák“ összegyűjtésének szentelte, „jött rá először arra az igazságra, hogy a különböző erdélyi tájak szavai éppen úgy kifejezői Erdélynek, mint a balladák, dalok, mondások, rigmusok. Gyűjtés közben ébredt rá, hogy nemcsak az elfoszló, halhatatlan dalt kell megfognia, de a nyersanyagot is, amelyből ennek a dalnak illékony anyaga felpárázik“. A Vadrózsák“-ban a „lelket“ a „Tájszótárban“ a lélek alabástrom edényét, a „testet“ mutatja be a gyűjtő. Nekünk külön érték és öröm, hogy ez ajándékkönyvben egy kiváló unitárius férfiú halhatatlan munkáját ismeri el a hálás utókor. (S. D.)

Szerkesztésért felel: **Vári Albert.**

Felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

„Pallas“ könyvnyomda Kolozsvárt, Bolyai-utca 3. sz. Telefon: 11-58.

Felelős vezető: **Kahlfürst Imre.**